

Vragen stellen
Een filosofische workshop
Door Pim Lemmens

1. Inleiding

Lastige vragen

In een van de vele discussiegroepen op het internet schrijft iemand: "Gedachten zijn slechts opflikkeringen van neuronale activiteit, verder niets. Als je na de dood van een mens iemand opensnijdt, vind je niets.". Als ik zoiets lees dan denk ik: wat wil je daar eigenlijk mee zeggen? Is er voor jou weinig verschil tussen dood en leven? Of gaat het erom dat gedachten gewoon een materiële basis hebben, dat we niet zoiets hebben als een onstoffelijke geest? Maar is dat tegenwoordig niet een open deur? Waarom zou je zoiets nog moeten vermelden? Een andere mogelijke interpretatie, ingegeven door het spirituele karakter van die discussiegroep: beschouw jij misschien gedachten als nutteloze hersenspinsels? Is het misschien jouw streven om van die gedachten af te komen? Denk je dat het mogelijk is om door het leven te gaan zonder voortdurend gehinderd te worden door die gedachten in je hoofd? Maar hoe zou dat dan moeten? Kun je wel afstand doen van je gedachten? En kun je wel zonder gedachten verder leven?

Vragen, vragen, vragen. Ze overvallen me regelmatig bij het lezen van andermans meningen. Ze vertragen mijn tempo van lezen aanzienlijk, vooral als het filosofische werken betreft. Maar ik denk dat zulke vragen nodig zijn. Het gaat er bij het lezen niet om dat je het gelezene kunt reproduceren. Waar het om gaat is dat je het je eigen maakt. Je moet je eigen mening bepalen, want je moet er voor jezelf toch wat mee kunnen. De gevolgen van je geestloos te laten meesleuren door allerlei propaganda en indoctrinatie zijn genoegzaam bekend. Daarom vraag ik me af wat een schrijver eigenlijk wil zeggen. Hoe hij eraan komt en waarom hij er achter is gaan staan. Dan probeer ik dat in te passen in mijn eigen ervaringswereld. Komt het overeen met hoe ik de wereld beleef? En heb ik er wat aan voor mijn eigen leven?

Dat levert lang niet altijd een pasklaar antwoord op. Maar het scheidt wel de bokken van de schapen. Je vragen kunnen goede antwoorden opleveren, en dan wordt je leven erdoor verrijkt. Ze kunnen ook slechte antwoorden opleveren, en dan kun je maar beter die tekst terzijde leggen. En ze kunnen niets opleveren. Maar dat is geen ramp. Ik denk dat het stellen van vragen belangrijker is dan het vinden van antwoorden. Beter een goed geformuleerde, maar onbeantwoorde vraag, dan een antwoord op een vraag die geen vraag is.

Het grote niets

Een discussie tussen Victor en Anton.

V: Wat is de ultieme vraag?

A: Ongetwijfeld de vraag van Leibniz: "Waarom is er iets en niet niets?"

V: Maar slaat die vraag nog ergens op? Is het niet gewoon een spelletje?

A: Dat vind ik niet. Eigenlijk is die vraag de culminatie van het filosofisch denken. Het is de vraag waarbij alle vragen ophoudt.

V: Zo'n uitspraak "Het is de vraag waarbij alle vragen ophoudt." heeft natuurlijk iets ongekend magisch, troostend - maar het is een denkspel, zonder serieuze consequenties voor mijn bestaan.

A: Het is niet zozeer magisch als wel absoluut: hier ligt de ultieme grens, verder dan dit kan ons vragen niet reiken. Het is min of meer een bewijs dat er een einde aan het vragen is. Het is ook de totale dooddoener. Na deze vraag past nog slechts stilte. Iedere poging tot antwoorden

en iedere andere vraag zou hier misplaatst zijn. En dat kan alleen omdat deze vraag een reële vraag is en geen spelletje. Maar misschien beschouw jij elk vragen wel als een spelletje.

V: Nee, hoor. Een spel is een spel omdat het geen direct belang heeft voor het dagelijks leven.

A: Soms is een spel heel serieus. Het kan mogelijkheden blootleggen die tot dan toe niet zijn overwogen. Zo kan het verschil uitmaken tussen zich schikken in de omstandigheden of daar wat aan doen. Een spel kan een mogelijkheid openen om in te grijpen. Als je je beperkt tot het reëel aanwezige drijf je gewoon mee op de stroom.

V: Maar die absoluutheid die uit die vraag van Leibniz spreekt, dat overschrijden van alle grenzen, hoe kan ik dat nog voor mezelf een betekenis geven? Voor mij betekent 'niets' zoiets als 'dood zijn'.

A: Ja, het niets uit de vraag van Leibniz is het absolute niets. Het is niet het ontbreken van iets, het is niet het niets van een kind dat antwoordt op de vraag: "Wat heb je daar in je hand?" "Niets!" Het is het niets als alternatief voor 'alles'. Maar het is een conceptueel niets, geen reëel bestaand niets.

V: Precies. Maar wat moet ik daar nu verder mee?

A: Juist doordat die vraag niet afdoende is te beantwoorden, blijft hij levensgroot overeind staan.

V: Jij vindt dus niet dat er, bezien vanaf de juiste positie, zoals een Archimedisch punt buiten de dagelijkse werkelijkheid, eventueel een antwoord mogelijk zou zijn?

A: Ik denk dat je daar zelf al antwoord op hebt gegeven, toen je verwees naar de dood, ons persoonlijke Niets. Voor de dood is er geen alternatief, dus wat valt er dan nog te vragen?

V: Maar voor dat niets is er wel een alternatief, namelijk alles. Wij zijn erdoor omringd, en hebben geen plaats voor dat niets.

A: Ja, we weten niet waar de grens ligt van ons kenvermogen. Maar als er een grens is, ligt de vraag naar het niets daar achter. Wij zijn onvermijdelijk deel van het alles, en we kunnen ons niet daarbuiten begeven naar een gebied waar alles en niets zich als elkaars alternatieven presenteren.

V: Ligt de grens niet daar waar we zeggen: nou is het wel genoeg geweest? Gooien we soms niet gewoon een spaak in het wiel door te verwijzen naar de eindigheid van ons bestaan, gewoon om terug te keren naar de orde van de dag? Als zelfbescherming?

A: Een goede filosoof dient zich door het ontbreken van antwoorden niet te laten weerhouden van het doorvragen. Maar het houdt ergens op, zoals ook Wittgenstein al opmerkte.

V: En dan weet de filosoof dat hij het terrein van het reële heeft verlaten? Dat het nog slechts om een spelletje gaat?

A: Het is zeker geen spel met woorden, het woord 'niets' heeft hier geen magische betekenis gekregen, het is gewoon het ontbreken van iets, of van alles in dit geval. Er is niets onzinnigs aan Leibniz' vraag.

V: Zijn er vragen die van zichzelf een eigen betekenis hebben?

A: Een vraag is het wijzen op een leemte. Maar niet iedere leemte kan worden opgevuld. En hier ligt niet zomaar een leemte, hier gaapt een onoverbrugbare afgrond.

V: Maar probeert die vraag niet juist het doorvragen te ontmoedigen door het overweldigende van dat niets?

A: De vraag markeert de grens van ons menselijke kenvermogen. Hij maakt ons attent op de beperktheid van dat kenvermogen en de eindigheid van alles wat bestaat. Maar we lopen al vast op veel concretere punten dan dat grote, allesvernietigende niets. Op de eindigheid van ons eigen leven, op de vraag waarom wij als persoon überhaupt bestaan, op de vraag waarom de wereld zo in elkaar zit als die doet. Maar dat betekent niet dat je op een gegeven moment

met vragen kunt stoppen. Ook al is er geen antwoord, dan nog houdt het vragen niet op. Tenzij je ergens stuit op het niets.

De betekenis van een vraag

Heeft een vraag een betekenis, los van de mogelijke antwoorden die hij kan opleveren? Kan een vraag op zichzelf staan? Als ik een collega vraag: “Ben je nog steeds bezig het bedrijf op te lichten?” is dat dan een neutraal vragen naar informatie? Als ik vraag: “Houdt dat gezeur van die klanten dan nooit op?”, verwacht ik dan een antwoord? Dergelijke suggestieve en retorische vragen zeggen minstens zoveel over de vraagsteller als over de aangesprokene, en ze prikkelen niet direct tot een antwoord. Maar wat wil ik ermee zeggen?

Suggestieve en retorische vragen zijn eigenlijk geen echte vragen. Het zijn suggesties of constatering in vraagvorm. Maar ook “echte” informatieve vragen kunnen op zichzelf staan. Er is lang niet op iedere vraag direct een antwoord te geven, en dan duidt zo’n vraag in ieder geval op de mogelijkheid van een antwoord. Een vraag geeft aan dat iets een vraag is, dat er iets onduidelijk of onbekend is, dat er mogelijk iets over te weten valt, dat er een object is voor onderzoek. En zelfs als je kunt vermoeden dat een antwoord nooit te geven is, heeft zo’n vraag betekenis. Je kunt een vraag dan ook beschouwen als het constateren van een leemte, als het wijzen op het ontbreken van kennis, doelstellingen of intenties. Door een vraag te stellen open ik een deur naar een onbekend gebied en nodig ik mensen uit om dat gebied te betreden.

Eigenlijk doe ik meer: ik open niet een deur, ik maak een deur. Ik forceer een opening waar er eerst geen was, ik ontsluit een gebied dat eerst geen toegang had. Dat is het creatieve aspect van het vragen stellen: door te laten zien dat je op een zinnige manier iets kunt bevragen maak je iets dat er eerst niet was. En of er nou een antwoord op volgt of niet, er is nog steeds die vraag, en die kan soms generaties blijven inspireren.

Zoals die vraag van Leibniz: Waarom is er eigenlijk iets, en niet niets?

Waar gaat het om?

Deze cursus richt zich niet op vragen die een chef moet stellen bij een sollicitatie of een beoordelingsgesprek. En ook niet op de vragen die een goede leraar stelt om zijn leerlingen verder te helpen. Deze cursus gaat vooral over vragen die je jezelf moet stellen om wijzer te worden. Je wilt weten hoe iets is, hoe je iets moet doen of welke mogelijkheden er zijn. Daarbij is het uitgangspunt dat je met een vraag begint, daar een antwoord op zoekt, en naar aanleiding van dat antwoord weer een nieuwe vraag bedenkt. En zo verder totdat je weet wat je weten wilt, weet hoe je moet doen wat je wilt doen of bekend bent met de mogelijkheden. Bij dit alles gaat het vooral om het stellen van de juiste vragen. Dat is het moeilijkste en meest kritische deel van het hele proces.

In deze cursus ligt dan ook het accent op die vragen. Welke soorten vragen kun je onderscheiden en wat voor antwoorden leveren die op? Hoe moet je vragen door middel van antwoorden aan elkaar koppelen, zodanig dat ze uiteindelijk opleveren wat je zoekt? En welke vragen moet je stellen om dat te verifiëren? We geven ook voorbeelden van vragenreeksen die bedoeld zijn om kennis te vergaren over bepaalde onderwerpen, als voorbeelden voor de onderzoeken die je zelf zou willen uitvoeren.

2. Filosofie en vragen stellen

Je komt ter wereld en je weet niet wat je ervan moet denken. Je ziet kleuren, je ruikt geuren, je voelt warmte en kou, hardheid en zachtheid, je hoort geluiden, maar wat moet je ermee? Je bent in de wereld geworpen, zoals de filosoof Heidegger zegt, en je moet met die wereld leren om te gaan. Instinctief probeer je dat wat je ondergaat te ordenen, goede en verkeerde dingen uit elkaar te houden, wat je ziet in categorieën onder te brengen, oorzaken en gevolgen te onderscheiden, je leert te reageren op dat wat je overkomt. En je leert praten. Daarmee krijg je een machtig instrument in handen, om de wereld te ordenen en te manipuleren. Je leert de dingen met woorden aan te duiden, je leert je gevoelens op een andere manier kenbaar te maken dan door te huilen en te lachen. En je leert vragen te stellen: "Wat is dit", "Waarom is dat?", "Mag ik een koekje?". Je leert de verwondering die van nature hebt meegekregen onder woorden te brengen, soms tot wanhoop van je ouders. Maar die verwondering helpt je een weg te vinden te midden van al die verschijnselen die je dagelijks beleeft.

Filosofie komt voort uit verwondering. En verwondering uit zich in het stellen van vragen, zoals "Hoe zit de wereld in elkaar?" en "Hoe moet je je gedragen?". De bekendste filosoof uit de begintijd van de filosofie, Socrates (469 – 399 v. Chr.), onderscheidde zich door de vragen die hij stelde aan iedereen die hij tegen kwam op zijn wandelingen door het Athene van zo'n 400 jaar voor Christus. Hij probeerde er achter te komen wat je kon weten. En aangezien hij van zichzelf vond dat hij eigenlijk niets wist, ondervroeg hij mensen die de reputatie hadden veel te weten. Maar veel wijzer werd hij daar niet van. Waar hij zich aan ergerde waren collega-filosofen, die hij aanduidde met "sofisten", die hij verweet dat zij vooral vragen stelden om verwarring te scheppen. Volgens Socrates' leerling Plato ging Socrates ervan uit dat de juiste vragen vanzelf naar de gewenste kennis zouden leiden. Socrates' moeder was een vroedvrouw die andere vrouwen hielp om kinderen te baren. En zoals zijn moeder kinderen ter wereld hielp, zo probeerde Socrates kennis ter wereld te helpen. Voor hem was die kennis al in verhulde vorm aanwezig. Hij moest alleen nog aan het daglicht worden gebracht. En dat deed hij door zijn speciale manier van vragen stellen.

Volgens Plato stamde alle kennis waar we over zouden kunnen beschikken uit de ideeënwereld, een wereld achter de wereld van de zichtbare dingen waaraan deze hun vorm en eigenschappen ontleenden. In de ideeënwereld bevonden zich de prototypen van alles wat op aarde te vinden was in volmaakte vorm: de volmaakte boom, het volmaakte paard, en vooral het volmaakte goede. En alles op deze wereld was volgens hem daar maar een zwakke afschaduw van. Maar omdat wij kennis hebben van die ideeënwereld herkennen wij die dingen op aarde.

Als vragen kennis kunnen opleveren, welke vragen moet je dan stellen? De filosoof die op die vraag antwoord probeerde te geven was Aristoteles, een leerling van Plato. Hij bedacht de zogenaamde 'categorieën', onderwerpen van kennis over een situatie, die met gerichte vragen aan het daglicht kunnen worden gebracht. Je zou die als de eerste bekende vragenlijst kunnen beschouwen, bedoeld om informatie te verzamelen over een onderwerp.

Pyrrho was een tijdgenoot van Aristoteles. Van hem werd verteld dat hij geen enkele vorm van kennis vertrouwde. Hij vertrouwde zelfs zijn eigen ogen niet, en zijn leerlingen moesten hem regelmatig tegenhouden, als hij bijvoorbeeld de weg wilde oversteken vlak voor een aanstormend paard. Pyrrho was de grondlegger van het scepticisme, de filosofische school die stelde dat betrouwbare kennis niet bestond. Je zintuigen kunnen je voor de gek

houden, de overlevering kan zich vergissen, jouw voorstellingsvermogen kan je valse beelden voortoveren, en je denkvermogen kan fouten maken. Niets is absoluut waar, en zelfs dat niet.

Vele eeuwen later was het Descartes (1596 – 1650), die probeerde er achter te komen wat er echt onbetwifelbaar zou zijn. Hij verwierp consequent alles waar je aan zou kunnen twijfelen, en zo verdwenen de waarneming, de overlevering, het voorstellingsvermogen en het redeneervermogen van zijn lijstje met betrouwbare kennisbronnen. Het enige dat hij uiteindelijk overhield was het simpele feit dat hij twijfelde. Dat was onbetwifelbaar. Twijfelen is denken. En als er gedacht wordt, moet er iets zijn dat denkt. Zo kwam Descartes tot de basiszekerheid van zijn denken: “Ik denk, dus ik besta”.

Als filosofie voortspruit uit verwondering, wat zijn dan de vragen die filosofen zich stellen? Naast de vragen, genoemd aan het begin van deze paragraaf hebben filosofen zich nog met vele andere vragen bezig gehouden, zoals: “Wat is schoonheid?”, “Hoe moeten we onze staat inrichten?”, “hoe kunnen we oorzaken en gevolgen onderscheiden?”. Volgens Immanuel Kant (1724 – 1804), een van de grootste filosofen die ooit hebben geleefd, zijn er vier vragen waar de filosofie antwoord op zou moeten geven. Die vragen zijn: “Wat kan ik weten?”, “Wat moet ik doen?”, “Wat mag ik hopen?” en “Wat is de mens?”. Dat zijn de vragen die in de loop van de geschiedenis van de filosofie steeds een belangrijke rol zijn blijven spelen en waar filosofen op vele manieren een antwoord op hebben geprobeerd te geven. En dan is er nog de grote vraag van Leibniz.

Mogelijkheidsvoorwaarden

Hoe komt het dat wij weten wat wij weten? Dat is de grote vraag van de epistemologie of kennisleer. Op de een of andere manier doorgronden we de verschijnselen om ons heen. We stellen ons niet tevreden met uiterlijke verschijningsvormen, maar we graven dieper. We brengen orde aan in de wereld om ons heen. Dat begint met het herkennen van soorten. We zien bepaalde gelijkenissen tussen voorwerpen en delen ze daarom in in klassen. We zien bepaalde gelijkenissen tussen voorwerpen van verschillende klassen en noemen die eigenschappen, zoals kleur of gewicht. Ook gebeurtenissen zijn in klassen te verdelen. En we constateren dat gebeurtenissen van een bepaalde klasse onder bepaalde omstandigheden leiden tot gebeurtenissen van een bepaalde andere klasse. Gelijke oorzaken hebben gelijke gevolgen. Maar hoe komt het dat we al die dingen doen? En waartoe kunnen ze leiden?

Volgens Francis Bacon (1561 – 1626) was kennis een kwestie van inductie, van het stapsgewijs afleiden van achterliggende wetmatigheden uit speciale gevallen. Alle paarden die wij kennen vertellen ons iets over het paard in het algemeen. Rode dingen die wij kennen vertellen ons iets over roodheid in het algemeen. Zo zouden we ook de natuurwetten kunnen doorgronden als de wetmatigheden achter de gebeurtenissen die wij waarnemen:

“Er zijn, en er kunnen slechts zijn, twee manieren om de waarheid te zoeken en te ontdekken. De ene vliegt van de zintuigen en het bijzondere naar de meest algemene axioma’s, en vanuit deze principes, waarvan het de waarheid beschouwt als vast en onbeweeglijk, beweegt het naar het oordeel en de ontdekking van de tussenliggende axioma’s. En deze manier is nu in de mode. De andere leidt axioma’s af van de zintuigen en het bijzondere, opstijgend via een geleidelijke en ononderbroken klim, zo dat het als laatste bij de meest algemene axioma’s aankomt. Dit is de ware weg, maar tot nu toe niet geprobeerd.”⁶

Immanuel Kant stelde dat we niet meteen moeten gaan speuren naar kennis, maar ons eerst eens moeten afvragen wat er eigenlijk nodig is opdat kennis mogelijk wordt. Wat zijn de hulpmiddelen waarmee we de werkelijkheid te lijf gaan? Hoe weten we wat we weten en hoe kunnen we onze kennis uitbreiden? Wat is het raamwerk waarin we onze kennis onderbrengen? Kennis komt namelijk niet in pure vorm tot ons. Wij pikken geen kant-en-

klare kennispakketjes uit onze omgeving op, maar we moeten ons de kennis waarover we kunnen beschikken actief eigen maken. We verwerven kennis door een proces waarin zaken als 'waarnemen' en 'denken' een rol spelen. Maar wat doen dat waarnemen en dat denken dan?

De zogenaamde 'transcendentale' methode van Kant kwam ongeveer op het volgende neer: we kennen ervaring; de waarheid van een uitspraak is een (conceptueel) noodzakelijke voorwaarde voor de mogelijkheid van ervaring; dus moet die uitspraak gelden als we ervaring opdoen. Bijvoorbeeld: ervaring van ruimtelijke verbanden vereist een ruimtebesef. Dat is dus een noodzakelijke voorwaarde voor het ervaren van ruimtelijke verbanden. Ruimtebesef is dus a-priori en niet iets dat we (a-posteriori) uit de ervaring afleiden⁷. Het zelfde geldt voor de tijd en voor oorzakelijkheid.

Meno

Plato schrijft dat Socrates ervan uit ging dat ieder mens in principe over alle kennis beschikt die hij ooit nodig zal hebben. Dat geldt voor iedereen, edelen zowel als slaven. In de dialoog Meno laat Plato dat Socrates bewijzen door een slaaf een meetkundig probleem te laten oplossen, enkel door hem vragen te stellen. Je kunt bij de hier weergegeven dialoog³ de nodige vraagtekens zetten. Vele van Socrates' vragen zijn wat we tegenwoordig "leading questions" noemen, vragen die al een antwoord suggereren. Maar die dialoog demonstreert wel mooi hoe we problemen kunnen oplossen door het stellen van de juiste vragen.

MENO. Goed, Socrates. Maar wat bedoel je met die bewering, dat we niet leren en dat wat wij leren noemen, eigenlijk herinneren is? Kun je me leren hoe dat in elkaar zit?

SOCR. Daarnet nog zei ik dat je een schelm bent, Meno. Nu vraag je me of ik je iets kan leren, terwijl ik juist beweer dat leren niet bestaat, maar dat het herinnering is. Zo moet het natuurlijk onmiddellijk aan het licht komen dat ik mezelf tegenspreek.

MENO. Bij Zeus, Socrates! Ik zei dat niet met die bedoeling, maar uit gewoonte. Maar als je me op een of andere manier kunt bewijzen, dat het is zoals je zegt, doe het dan.

SOCR. Maar dat is niet gemakkelijk! Toch wil ik voor jou graag mijn best doen. Wel. roep me een van de vele dienaars die je hier in je gevolg hebt, één enkel. wie je maar wil. Dan zal ik het met hem bewijzen.

MENO. Heel goed! - (tot een slaaf) Kom eens hier, jij.

SOCR. Is hij een Griek en spreekt bij Grieks?

MENO. Zeker. Hij is in mijn huis geboren.

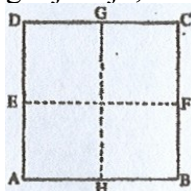
SOCR. Let dan eens op of je de indruk hebt of hij zich iets herinnert ofwel iets van mij leert.

MENO. Goed. Ik zal erop letten.

SOCR. Zeg eens, jongen. weet je dat een vierkant er uitziet als dit? (Hij tekent een vierkant op de grond.)

SLAAF. Zeker.

SOCR. Wel, een vierkant is dus een figuur waarvan al deze zijden hier. en dat zijn er vier, gelijk zijn, nietwaar? (AB - BC - CD - DA)

SLAAF. Zeker.

SOCR. En zijn ook de lijnen, die door het midden van het vierkant gaan, niet gelijk? (EF – GH)

SLAAF. Jawel.

SOCR. En zo'n figuur kan zowel groter als kleiner zijn?

SLAAF. Zeker.

SOCR. Veronderstel nu dat deze zijde (AB) twee voet lang is, en deze (BC) ook. Hoeveel vierkante voet zou dan het geheel zijn? Bekijk het zo: als de figuur in deze richting (AB) twee voet lang was, en in deze (AB) slechts één voet, zou de oppervlakte dan niet 1 x 2 vierkante voet zijn?

SLAAF. Ja.

SOCR. Maar als ze in die tweede richting (AD) ook twee voet lang is. geeft dat dan niet 2 x 2 vierkante voet?

SLAAF. Inderdaad.

SOCR. Het wordt dus 2 x 2 voet?

SLAAF. Zeker.

SOCR. En hoeveel is 2 x 2 voet? Reken uit en zeg het me.

SLAAF. Vier, Socrates.

SOCR. En zou er een andere figuur kunnen bestaan die tweemaal zo groot is, maar toch dezelfde vorm en gelijke zijden heeft, zoals deze?

SLAAF. Zeker.

SOCR. Hoeveel vierkante voet zal die dan zijn?

SLAAF. Acht.

SOCR. Wel, probeer me eens te zeggen hoe lang elke zijde dan zal zijn. (e) Bij dit vierkant hier is elke zijde twee voet. Hoe lang is ze in het vierkant dat tweemaal zo groot is?

SLAAF. Tweemaal zolang natuurlijk. Socrates.

SOCR. (tot Meno) Je ziet het, Meno. ik leer hem niets, want ik stel alleen maar vragen. Nu meent hij te weten hoe lang de zijde van een vierkant van acht voet moet zijn. Denk jij dat ook niet?

MENO. Ja.

SOCR. En weet hij het ook?

MENO. Zeker niet.

SOCR. Maar hij denkt dat die zijde het dubbele zal zijn?

MENO. Ja.

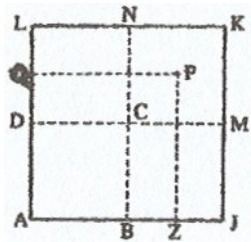
SOCR. Let nu eens op hoe hij in volgorde. en zoals het hoort, zich de dingen herinnert. (Tot de slaaf) Zeg eens, jij beweert dus dat de oppervlakte verdubbelt als men de zijde tweemaal zo lang maakt? Ik bedoel niet een figuur die één lange en één korte zijde heeft, maar een figuur met vier gelijke zijden, zoals deze, maar dan dubbel zo groot, acht vierkante voet. Wel, kijk eens, heb

je nog altijd de indruk dat de zijde dubbel zo lang moet zijn?

SLAAF. Ja.

SOCR: Wordt deze lijn hier (AB) niet tweemaal zo lang, als we er van hieruit een even lange aan toevoegen (BJ)?

SLAAF. Zeker.

SOCR. En met deze nieuwe lengte krijgen we volgens jou een oppervlakte van acht voet, als de vier zijden even lang worden?

SLAAF. Ja.

SOCR. Laten we dan, zoals deze hier (AJ), de vier zijden eens verlengen (AJ - JK - KL - LA). Bekomen we dan niet de oppervlakte waarvan jij beweert dat ze acht vierkante voet is?

SLAAF. Juist.

SOCR. En bevat ze niet deze vier vierkanten, waarvan elk even groot u als het eerste vierkant van vier vierkante voet (ABCD)?

SLAAF. Ja.

SOCR. Hoe groot wordt het dan? Wordt het niet viermaal zo groot?

SLAAF. Natuurlijk.

SOCR. En is wat viermaal zo groot u, tweemaal zo groot?

SLAAF. Bij Zeus, nee!

SOCR. Hoeveel keer u het dan groter?

SLAAF. Viermaal.

SOCR. Het verdubbelen van de zijde geeft dus niet een dubbele maar een vierdubbele oppervlakte.

SLAAF. Dat is waar.

SOCR. Een oppervlakte van 4 x 4 voet geeft inderdaad zestien vierkante voet, of niet?

SLAAF. Ja.

SOCR. En hoe lang moet een zijde zijn om een oppervlakte van acht vierkante voet te krijgen? Met deze zijde hier (AJ) werd ze vier keer zo groot.

SLAAF. Inderdaad.

SOCR. En met deze hier (AB), die er de helft van is, krijgen we een oppervlakte van één vierde.

SLAAF. Ja.

SOCR. Wel, is een oppervlakte van acht voet niet het dubbele van het ene (ABCD) en de helft van het andere vierkant (AJKL)?

SLAAF. Jawel. (d)

SOCR. De zijde zal dus langer zijn dan de ene (AB), maar korter dan de andere (AJ)?

SLAAF. Dat denk ik.

SOCR. Goed, je moet inderdaad antwoorden wat je ervan denkt. Zeg eens, was deze lijn (AB) niet twee, en deze andere (AJ) niet vier voet lang?

SLAAF. Ja.

SOCR. Dan moet de zijde van een vierkant van acht vierkante voet, langer zijn dan die van twee voet, en korter dan die van vier voet?

SLAAF. Dat moet.

SOCR. Probeer dan eens te zeggen hoe lang ze volgens jou moet zijn.

SLAAF. Drie voet.

SOCR. Als ze drie voet moet worden, moeten we dan bij deze van twee voet (AB) nog eens de helft van deze (BJ) bijnemen? Zal ze dan geen drie voet meten (AZ)? Kijk, hier heb je twee voet (AB), hier één (BZ). En in deze richting is er ook een zijde van twee voet (AD), en een stuk van één (DQ). En zo ontstaat de oppervlakte die je bedoelt (AZPQ).

SLAAF. Inderdaad.

SOCR. Maar als de zijde in deze richting (AZ) drie voet lang is, en die in de andere richting ook (AQ), wordt de totale oppervlakte dan niet 3×3 voet?

SLAAF. Blijkbaar wel.

SOCR. En hoeveel is 3×3 voet?

SLAAF. Negen.

SOCR. Maar hoeveel vierkante voet moesten we hebben voor het dubbele?

SLAAF. Acht.

SOCR. Dan krijgen we zelfs met een zijde van drie voet nog niet de oppervlakte van acht vierkante voet.

SLAAF. Jawel.

SOCR. Kijk nu, hoe groot is dit vierkant (BMND)?

SLAAF. Dat weet ik niet.

SOCR. Je hebt hier deze vier vierkanten (ABCD, BJMC, CMKN, DCNL). Heeft niet elk van deze dwarslijnen (BM - MN - ND - DB) de binnenste helft van elk vierkant afgesneden? Is dat niet zo?

SLAAF. Ja.

SOCR.. En hoeveel helften zijn er in dit Vierkant (BMND)?

SLAAF. Vier.

SOCR.. En in dit (ABCD)?

SLAAF. Twee.

SOCR.. En wat is vier tegenover twee?

SLAAF. Het dubbele.

SOCR. Hoeveel voet is dan dit vierkant (BMND)?

SLAAF. Acht vierkante voet.

SOCR. En welke lijn heeft het als zijde?

SLAAF. Deze hier (DB).

SOCR. De lijn die van hoek naar hoek door het vierkant van vier voet loopt?

MENO. Ja.

SOCR. Wel, de geleerden noemen die lijn de diagonaal. Als we haar diagonaal noemen, ontstaat met die diagonalen als zijde een oppervlakte die tweemaal zo groot is. Dat beweer jij toch, dienaar van Meno?

SLAAF. Zeker, Socrates.

3. Vragen over vragen

Ik weet niet hoe het met anderen is, maar ik leer altijd het meeste van wat ik aan anderen probeer uit te leggen. Dat komt, denk ik, omdat ik dan dat wat ik denk te weten met de ogen van die anderen ga bekijken. En dan ontdek je dingen die je altijd als vanzelfsprekend hebt beschouwd die misschien helemaal niet zo vanzelfsprekend zijn. Daarom is lesgeven ook zo boeiend. Je staat niet zozeer kennis over te dragen, maar je bent, samen met je leerlingen, bezig dingen te ontdekken. Tenminste, zo werkt dat bij mij. Ik hoef gelukkig niet zo veel les te geven, want ik kan me voorstellen dat als je dat 30 uur per week doet dat niet valt vol te houden.

Soms kunnen kleine onzekerheden tot grote ontdekkingen leiden. Misschien komen de meeste wetenschappelijke en filosofische ontdekkingen wel daaruit voort. Kleine knopen in het netwerk, die, als ze los raken, het hele weefsel uit elkaar doen vallen. En dan sta je voor de taak om van het overblijvende materiaal een nieuw net te breien. Als je bewust op zoek gaat

naar het onbekende, als je iets echt nieuws probeert te vinden dan lukt dat niet. Je blijft dan aan de buitenkant. Je blijft in de verwondering steken. Maar je verzamelt meestal niet genoeg draden om er iets interessants van te knopen.

Vragen naar de bekende weg zijn de belangwekkendste vragen. Ze nodigen je uit om de wereld met nieuwe ogen te bezien. Ze dagen je uit om achter de coulissen te gaan kijken. Om verder te gaan waar je voorheen stil bent blijven staan. Je zekerheden ter discussie te stellen. Vragen naar de bekende weg is een onderzoek doen naar je eigen kwetsbaarheid.

Als zij niet bewust is opgeroepen, ontstaat twijfel daar waar keuzes het leven lastig maken. Er moet iets gebeuren, er is een dilemma dat om een oplossing vraagt, maar de twijfel op zichzelf biedt geen oplossing. De twijfel opent een deur, maar wijst niet de weg die we erdoor moeten volgen. De twijfel vertelt ons niet steeds in een bepaalde richting te kijken, maar ook eens onze aandacht ergens anders op te richten. Twijfel verruimt de blik, maar wijst niet waar we moeten kijken. We moeten zelf onze blikrichting bepalen, en dat doen we door vragen te stellen. Een vraag geeft een richting aan, een vraag vertelt ons waar we onze blik op moeten richten. Pas door de goede kant op te kijken zien we het pad. Pas door op de juiste dingen te letten ontdekken we hun geheimen. Pas door de juiste vragen te stellen vinden we het antwoord. Maar wat zijn de juiste vragen?

De dimensies van het doorvragen

How often have I said to you that when you have eliminated the impossible, whatever remains, however improbable, must be the truth.

Sherlock Holmes in "The Sign of Four" (1888, Arthur Conan Doyle).

Wanneer de detective op de plaats van de misdaad arriveert kijkt hij eerst goed om zich heen. Aan de agent die de plek bewaakt vraagt hij of er iets veranderd is sinds het lichaam is ontdekt, of het lijk precies zo is aangetroffen als het nu ligt en of misschien iemand iets heeft opgepakt. Hij voelt in de zakken van het slachtoffer en laat bepaalde voorwerpen, zoals rondliggende sigarettenpeukjes, voorzichtig oppakken en in een plastic zakje stoppen voor nader onderzoek. Pas als hij ervan overtuigd is dat hij alle zaken die van belang zijn in zich heeft opgenomen wendt hij zich tot de getuigen om hen te ondervragen over hun ervaringen.

Als detective hoeft je niet filosofisch geschoold te zijn, maar wat de detective doet, deed Socrates ook al, zo'n twee-en-een-half millennium geleden: vragen stellen om een duidelijker beeld te krijgen van de werkelijkheid. Vragen stellen aan andere mensen, aan de omstandigheden en aan jezelf. Door vragen te stellen kun je dingen ontdekken, kun je de kennis waar je over kunt beschikken toegankelijk maken, kun je de wereld van de ideeën ontsluiten. Kennis verwerven is alleen mogelijk door de juiste vragen te stellen. Eerst komen de vragen, en daarna pas de antwoorden.

Om zijn werk tot een goed einde te brengen moet een detective een heleboel vragen beantwoorden. Hij moet een hele weg afleggen die begint met het constateren van de misdaad en die eindigt bij het bewijs van de schuld van de dader. De eerste vraag is: wat is de situatie die ik aantref? Dan komt de vraag naar de identiteit van het slachtoffer, en de mensen waarmee hij omging. Vervolgens de vraag naar mogelijke daders. En als alles goed gaat de uiteindelijke vraag: wie van hen heeft het gedaan? Bij iedere stap spelen nog een groot aantal detailvragen een rol. En alle stappen op die weg moeten onderbouwd zijn met feiten of voor de hand liggende aannamen. Alle vragen die worden gesteld moeten een bevredigend antwoord hebben gekregen, een antwoord dat niet alleen de detective zelf tevredenstelt, maar ook uiteindelijk de rechter die de verdachte moet veroordelen.

De oplossing van een moordzaak vergt dus een hele keten van vragen en antwoorden. Ieder antwoord geeft weer aanleiding tot een nieuwe vraag die ook weer om een antwoord vraagt. En hopelijk brengt iedere stap op deze weg onze onderzoeker dichterbij de oplossing van het raadsel van de misdaad die hij op moet lossen. Waarschijnlijk zal hij onderweg regelmatig doodlopende wegen inslaan en op zijn schreden moeten terugkeren. Maar iedere keer dat dat gebeurt kan hij weer wat mogelijkheden van zijn lijstje afstrepen. Dwalend als door een doolhof probeert onze held een weg naar de uitgang te vinden. En als hij die uiteindelijk vindt kan hij voor de rechter een weg tonen die rechtstreeks, zonder zijpaden of omwegen, van de moord naar de dader leidt, ook al heeft hij zelf pas na veel omzwervingen dat doel bereikt.

Maar zover zijn we nog niet. Nadat hij zich een voorlopig beeld heeft gevormd van wat er op de plaats van de misdaad is voorgevallen, van de vermoedelijke doodsoorzaak van het slachtoffer en het tijdstip waarop de dood is ingetreden begint onze detective een lijst van verdachten samen te stellen. Wie was er mogelijk in de buurt rond de tijd dat het slachtoffer werd vermoord? Wie had reden om hem te vermoorden? Wie was in staat om de dodelijke verwonding toe te brengen? Die lijst van verdachten zal later door het nagaan van hun alibi's worden uitgedund. Het feit dat iemand op het fatale tijdstip in de buurt was, een motief had om het slachtoffer dood te willen hebben en ook in staat was om hem ter dood te brengen, terwijl hij geen alibi heeft is een sterke aanwijzing dat die persoon de dader is. Maar dat is niet genoeg. Het moet ook nog bewezen worden.

Middelen, motief en gelegenheid. Als een verdachte op een van die punten een onvoldoende scoort kan hij van de lijst worden afgevoerd. De onderzoeker moet dus ten aanzien van elke verdachte tenminste deze drie vragen beantwoorden. Daarbij brengt niet elke vraag hem op een ander punt van zijn omzwervingen, maar zijn er meer vragen nodig om één punt te verhelderen. Die situatie zal zich in de loop van het onderzoek vaker voordoen. En ook om de verdere weg te bepalen zal het soms nodig zijn om eens op één punt te blijven staan en van daaruit verschillende richtingen op te kijken. De Griekse filosoof Aristoteles heeft al rond 400 v.Chr. een vragenlijstje opgesteld dat zou kunnen dienen om vanuit een punt een aantal belangrijke richtingen te bepalen. Hij bedacht tien categorieën, soorten van aspecten die in een bepaalde situatie van toepassing zouden kunnen zijn.

Misschien heeft onze detective nog nooit van Aristoteles gehoord, maar de vragen die hij zich stelt op de plaats van de misdaad komen in veel gevallen overeen met de vragen die Aristoteles zich stelde, al doet de detective dat meestal meer toegespitst op de concrete situatie. Als het buiten is kijkt hij bijvoorbeeld wat voor weer het is (kwaliteit). En een aantal van deze vragen zal hij specifiek ten aanzien van het slachtoffer beantwoorden: zat dit bijvoorbeeld achter zijn bureau (positie), was het in zijn eigen huis of ergens anders (relatie), etc. Niet al die vragen zullen in alle situaties van toepassing zijn, maar op ieder punt kunnen een aantal van de mogelijke antwoorden wel een aantal richtingen suggereren waarin kan worden doorgevraagd. De categorieën leveren geen nieuwe stappen op op de weg naar de oplossing maar ze geven wel een vollediger beeld van kwesties die op een bepaald punt spelen. Ze openen een andere dimensie dan de stap-voor-stap vragen waar we het hierboven over hadden, een breedte-dimensie, in tegenstelling tot de verte-dimensie die we hierboven tegenkwamen.

Tijdens zijn onderzoek zal de detective zich ook af en toe afvragen waar hij mee bezig is. Moderne detectiveromans leggen vaak zelfs de nadruk op het zelfonderzoek van de hoofdpersoon. Auteurs als Colin Dexter of Henning Mankell laten hun helden worstelen met vragen als: bijt ik me niet teveel vast in ondergeschikte punten? Moet ik braaf volgens het boekje werken of bereik ik soms meer via minder orthodoxe methoden? Ben ik misschien

teveel emotioneel bij mijn onderzoek betrokken, via medelijden met het slachtoffer of begrip voor de motieven van de dader? En lijdt mijn privé-leven niet teveel onder de eisen die dit onderzoek stelt? Het succes van het onderzoek kan voor een belangrijk deel worden bepaald door dergelijke zaken, dus een adequaat antwoord op die vragen is van het grootste belang.

Dit zijn de metavragen, de vragen die niet betrekking hebben op de inhoudelijke kant van de zaak, maar op het proces van het onderzoek zelf. Dit soort vragen houdt ook filosofen regelmatig bezig. De metavragen vertegenwoordigen een derde dimensie, een dimensie die loodrecht staat op de twee dimensies die we al eerder zijn tegengekomen. Eigenlijk hebben we hier te maken met meer dimensies, omdat net als voor de inhoudelijke vragen ook hier op één punt een keuze uit verschillende vragen mogelijk is. En ook metavragen kunnen via een keten van vragen en antwoorden aanleiding geven tot een lange weg van overwegingen, een weg die soms in zeer fundamentele vragen kan uitmonden, met als een van de mogelijke eindpunten de grondvraag van de metafysica: waarom is er eigenlijk iets en niet niets? Je zou dus de dimensie van de metavragen de dieptedimensie kunnen noemen.

De drie dimensies van relaties tussen verschillende vragen, de vertedimensie, de breedte-dimensie en de dieptedimensie wijzen richtingen waarin informatieve vragen kunnen gaan. Zoals het dimensies betaamt zijn deze richtingen redelijk onafhankelijk van elkaar. De antwoorden op de metavragen zullen weinig invloed hebben op de antwoorden op de andere soorten vragen (misschien wel op de te volgen weg). En vaak zijn er verschillende wegen naar dezelfde eindbestemming, verschillende ketens van vragen die tot hetzelfde resultaat kunnen leiden, als er een resultaat te vinden is. Een detective slaagt er niet altijd in om de dader te ontmaskeren maar een filosoof slaagt er vrijwel nooit in om uiteindelijk een onbetwifelbare waarheid aan te wijzen. Omdat voor de filosoof ieder antwoord weer aanleiding is tot nieuwe vragen zal hij op een gegeven moment met een aantal onbeantwoorbare vragen blijven zitten. Dat was voor Socrates aanleiding om mismoedig te constateren dat het enige dat hij wist was dat hij niets wist.

De detective en de filosoof hebben kennelijk veel gemeen. Beide stellen veel vragen en zijn niet tevreden met het eerste het beste antwoord. Beide proberen vragenderwijs stap voor stap verder te komen. Beide vragen zich af en toe af waar ze mee bezig zijn. Het verschil tussen de detective en de filosoof is dat de eerste een duidelijk doel voor ogen heeft. En als hij dat doel, het vinden van de dader, heeft bereikt, is zijn werk gedaan. Filosofen echter hebben geen duidelijk doel om zich op te richten. En als ze dat al hebben twijfelen ze er aan of ze het wel ooit zullen bereiken. Hun gezamenlijke zoektocht duurt nu al 2500 jaar en het ziet er voorlopig niet naar uit dat er een einde aan zal komen. Maar wat filosofie interessant maakt is niet het bereiken van een eindbestemming, maar de inspirerende wandeling langs de kronkelwegen van vragen en antwoorden, via vertakking waar door verschillende vragen verschillende blikrichtingen worden geopend, met af en toe een adembenemende klim in de metavragen, waarna zich een groots uitzicht op het landschap van het denken ontvouwt.

Grote vragen

Er is een verhaal over een filosofencongres waarop een engel verscheen. Die engel verkondigde tegenover de verzamelde filosofen: "Ik ben door God gezonden om u de mogelijkheid te bieden een vraag te stellen, eender welke vraag. En ik zal u het antwoord op die vraag verschaffen. Maar jullie mogen slechts één vraag stellen, niet meer. Wat is jullie vraag?" De filosofen begonnen koortsachtig te overleggen welke vraag men het beste kon stellen. Er kwamen vele suggesties, de ene nog scherperzinniger dan de andere. Maar men kon het niet eens worden over de ultieme vraag. Totdat een jonge logicus met de suggestie kwam om te vragen: "Wat is het geordende paar waarvan het eerste element de vraag is die de beste

vraag is die we kunnen stellen en het tweede element het antwoord op die vraag?" Verrassend snel was men het over eens dat dat inderdaad de beste vraag was en men wendde zich met die vraag tot de engel. En deze antwoordde: "Dat is het geordende paar met als eerste element de vraag die jullie zojuist hebben gesteld en als tweede element dit antwoord"¹.

Zonder vragen geen antwoorden. De constatering "het is zoals het is" levert nauwelijks enig inzicht op. De meest voor de hand liggende vraag is dan: "hoe is het dan?", maar het is de vraag of dat een zinnige vraag is. Zinnige vragen zijn specifiek. Zij stellen een probleem, zij bepalen een blikrichting, ze problematiseren een aspect, ze bieden een opening, een mogelijkheid voor een volgende stap, een blik op een te volgen route. Het is dus van groot belang om uit te vinden wat belangrijke vragen zijn, want die leveren ook belangrijke antwoorden op.

Wat is een vraag?

Het leven is een doolhof. Een donkere doolhof waar je ongevraagd middenin bent geplaatst. Tastend zoek je je een weg. Maar in het duister dreig je voortdurend tegen dingen op te lopen. Gelukkig heb je een lantaarn bij de hand. Door met die lantaarn een bepaalde richting op te schijnen kun je een eindje verder kijken. En als je begrijpt wat je daar ziet weet je of je in die richting verder kunt komen. Dat is wat vragen doen: ze verlichten een stukje van de omgeving zodat je kunt zien wat zich daar bevindt. Een vraag creëert mogelijkheden. Een vraag bepaalt een blikrichting, belicht een aspect, toont een weg. Maar of die weg begaanbaar is moet je zelf beslissen.

Vragen stellen kan dodelijk zijn, zoals Socrates heeft aangetoond. Socrates beweerde van zichzelf dat het enige dat hij wist was dat hij niets wist. Maar aangezien de politici, de dichters en de handwerkslieden van Athene claimden dat zij wel over de nodige kennis beschikten ondervroeg hij hen om uit te vinden waaruit die kennis dan bestond. Vaak stonden de ondervraagden dan al gauw met de mond vol tanden, tot grote vreugde van een groep jongeren die Socrates op zijn tochten door de stad vergezelden. Dat dat niet in goede aarde viel blijkt uit het feit dat Socrates uiteindelijk tot de doodstraf werd veroordeeld voor godslastering en het bederven van de jeugd.

Vragen kunnen ongewenste waarheden onthullen, zowel door de antwoorden die zij oproepen als door het uitblijven van antwoorden. Bij Plato zien we Socrates meestal in dialoog met een vriend of leerling. Hij speelt daarbij vooral de rol van vragensteller. En voor Socrates is één vraag meestal niet genoeg. Zijn vragenspel gaat door totdat er een probleem afdoende is opgelost of totdat blijkt dat de oplossing die wordt verwacht niet bestaat. Van beide soorten geeft Plato mooie voorbeelden. Het fraaiste voorbeeld van een vragenspel dat onbeantwoord blijft vinden we in Socrates' apologie², zijn verdediging tegen de aanklacht die hem uiteindelijk zijn leven zal kosten. Socrates doet daar zijn aanklager met de mond vol tanden staan. En een mooi voorbeeld van een vragenreeks die (althans bij de ondervraagde) nieuwe inzichten oplevert zagen we in de dialoog 'Meno'.

Als Socrates schrijvers ondervraagt blijkt dat zij niet weten wat vervoering is en als Socrates generaals ondervraagt blijkt dat zij niet weten wat moed is en als hij voor zijn rechters staat blijkt de aanklager, ondervraagd door Socrates, niet te weten wat de aanklacht inhoudt. Dat neemt niet weg dat deze uiteindelijk toch tot de gifbeker wordt veroordeeld. Aan de andere kant leert Socrates een ongeschoolde slaaf een wiskundig vraagstuk op te lossen. Hij leidt hem door het doolhof van de wiskunde door zijn blik te richten op de problemen en de gevolgen van gesuggereerde oplossingen, en. En dat doet hij enkel en alleen door hem vragen te stellen. En iedere vraag helpt hem een stap verder, zij het niet altijd in de juiste richting. Maar als blijkt dat een idee niet kan werken richt Socrates vragenderwijs de aandacht

een andere kant op. Zo arriveert die slaaf zonder een opleiding in de wiskunde toch uiteindelijk bij het juiste antwoord op een wiskundig vraagstuk en bewijst Socrates dat het stellen van de juiste vragen van essentieel belang is.

Wat betekent een vraag?

Een vraag is een uitnodiging tot het geven van een betekenis, tot het oplossen van een probleem, tot het verrichten van een handeling. Maar is dat de enige betekenis die een vraag heeft? Betekent een vraag alleen iets in het kader van datgene waartoe zij oproept? Of heeft een vraag ook een eigen betekenis, los van de antwoorden waartoe zij uitnodigt? Een vraag geeft in ieder geval een ontbreken aan. Zij duidt op een leemte, een ruimte die opvulling behoeft. Maar zij kan ook een ontkenning van betekenis inhouden. Door te vragen: "Is dat wel zo?" poneert men een leemte waar eerst een antwoord werd verondersteld. Een vraag kan een vanzelfsprekendheid opheffen, maar ook naar nieuwe gebieden wijzen en ruimtes ontsluiten die voorheen niet toegankelijk waren.

Maar heeft een vraag ook betekenis in zichzelf, los van mogelijke antwoorden of aan te tasten zekerheden? Het stellen van een vraag is ook het uiten van een vermoeden, namelijk dat er een leemte te onderkennen valt, dat een vanzelfsprekendheid niet zo vanzelfsprekend is, of dat een situatie tot ingrijpen noodt. Een vraag is een taalhandeling en taalhandelingen kennen volgens de taalhandelingstheorie van Austin⁹ naast de locutie, de letterlijke betekenis van de tekst ook een illocutie, een bedoeling (waarschuwen, verzoeken, een wens uitspreken, ...), en een perlocutie, een gewenst resultaat, zoals een handeling of een overtuiging van de aangesprokene. De vraag: "Heb je het gas uitgedaan?" kan een waarschuwing inhouden, maar het kan ook gewoon een verzoek om informatie zijn.

Het stellen van vragen kan suggestief worden gebruikt. Er kan een antwoord in de vraag besloten liggen. Dat is bijvoorbeeld het geval bij retorische vragen. Retorische vragen zijn op zichzelf al duidelijk genoeg. Een retorische vraag is alleen bedoeld om ergens nadruk op te leggen. Hitler's "Wollt ihr den totalen Krieg?" bood geen punt van overweging, maar dwong tot een unaniem "ja". Ook Ceasars "Tu quoque Brute?" vroeg niet om een uitgebreid antwoord, net zo min als Montaigne's berustende "Que sais-je?".

Wat houdt een antwoord in?

Lang niet alle vragen vereisen een antwoord. Je kunt je ook gewoon iets afvragen. Maar als je op zoek bent naar antwoorden, wat moeten die antwoorden dan opleveren? Wat zou de zin van een antwoord kunnen zijn? Mogelijkheden zijn:

- Begrip, de mogelijkheid om zin te geven aan een object of situatie. Er hoeft niet zo nodig iets in de buitenwereld te veranderen, maar meer duidelijkheid is gewenst. Er moet een sluitend verhaal komen. Dat kan inhouden:
 - Bevestiging van een hypothese, dus een 'ja' of 'nee' antwoord op de vraag of een bepaalde veronderstelling waar is.
 - Een open antwoord, zoals op de vraag: "Wat zou je doen als je een miljoen zou winnen?"
- Het oplossen van een acuut probleem. De situatie moet veranderen, maar hoe? In welk opzicht en wat moet er gedaan worden om dat te bereiken? Een kwestie is met een bevredigend antwoord volledig opgelost, een probleem niet. Voor het oplossen van een probleem moet er iets in de praktijk gebeuren. Problemen zijn situaties die om een oplossing vragen. Voorbeelden van wereldwijde problemen zijn het aidsprobleem, vooral in Afrika, het broeikasprobleem, de ongelijke spreiding van welvaart en macht,

met alle problemen die dat veroorzaakt zoals migratie, honger en oorlog. Problemen dienen empirisch te worden aangepakt. Mogelijk antwoorden dienen in de praktijk te worden getest. Filosofisch is hierbij alleen de vraag wat het probleem tot probleem maakt.

Volgens Douglas Adams, in het humoristische SF-boek “The Hitchhikers Guide to the Galaxy”¹⁰, is het antwoord op de vraag naar het leven, het heelal en alles: 42. Maar als dat een antwoord is, wat betekent het dan?

Een antwoord vult een gat dat door een vraag wordt gemarkeerd. Een antwoord is een afdoende respons op een vraag. Dat betekent niet dat het herhalen van de vraag noodzakelijkerwijs het zelfde antwoord op zal leveren. Door de vraag in een andere context, waaronder die van een voorgaand antwoord, opnieuw te stellen komen er andere antwoorden in aanmerking. Zonder vraag geen antwoord, en een antwoord is altijd een antwoord op een bepaalde vraag. Ook al is het antwoord op een andere vraag letterlijk hetzelfde, het is een ander antwoord. De vraag wijst de weg, het antwoord moet volgen.

Waar een vraag betekenis geeft aan een twijfel daar geeft een antwoord een vraag een betekenis. Een antwoord impliceert een bepaalde interpretatie van een vraag, en die interpretatie hoeft niet overeen te komen met de betekenis die door de vrager in de vraag was gelegd. Verschillende antwoorden op dezelfde vraag impliceren verschillende betekenissen. Aan de andere kant: waar een vraag zijn zin ontleent aan een twijfel ontleent een antwoord zijn zin aan een vraag. Zonder vraag geen antwoord. Maar er zijn vele vragen zonder antwoord.

Is de vraag daarom fundamenteeler dan het antwoord? Dat hangt af van de instelling waarmee de vraag is gesteld. Is de vraag het middel om tot een antwoord te komen, dan is het antwoord fundamenteeler, immers het middel ontleent zijn zin aan het doel. Maar als de vraag een nieuw gebied ontsluit dat vele antwoorden mogelijk maakt dan draait het dus om de vraag.

Ontologie, of “het wat”

Zoals een detective probeert alle relevante informatie boven tafel te krijgen om een bepaald probleem op te lossen, zo kunnen wij proberen problemen waarvoor wij ons gesteld zien te lijf te gaan met een zo volledig mogelijk stel vragen. De geschiedenis van de filosofie reikt ons daarvoor een aantal hulpmiddelen aan, zoals de categorieën van Aristoteles⁴.

Als wij het over categorieën hebben dan denken we tegenwoordig meestal aan klassen waarin we objecten, verschijnselen of situaties kunnen indelen. De categorieën van Aristoteles zijn echter klassen waarin predikaten kunnen worden ondergebracht, dus uitspraken over objecten, verschijnselen of situaties, en niet die dingen zelf. Aristoteles onderscheidt tien categorieën:

substantie	wat (essentie)
kwantiteit	hoe groot / hoeveel
kwaliteit	wat voor (tijdelijke) eigenschappen
relatie	verbonden met wat
plaats	waar
tijd	wanneer
positie	in welke situatie

conditie	wat zijn de omstandigheden
actie	waarmee bezig
affectie	wat ondergaand

De *substantie* beschrijft wat voor ding het betreft. Het gaat dus over die kenmerken die niet gemist kunnen worden, de eigenschappen die het ding maken tot wat het is. Als we er hier een van zouden schrappen zouden we het over een ander ding hebben. Als de detective een lijk aantreft is het dood zijn daarvan een van de eigenschappen die de substantie ervan uitmaken. De *kwaliteit* daarentegen betreft die eigenschappen die niet essentieel zijn voor de aard van het ding, toegevoegde eigenschappen als: is er al lijkverstijving opgetreden en dergelijke. *Relatie* geeft aan in welk verband het wordt aangetroffen: ligt er bijvoorbeeld een pistool in de buurt van de hand van het slachtoffer? *Positie* zegt iets over de stand van het object, zit het lichaam achter een bureau, ligt het op de grond? *Conditie* slaat op de omstandigheden waarin het verkeert, zoals: bevindt het zich in een warme omgeving of is het koud? Dat is onder andere van invloed op de snelheid waarmee lijkstijfheid optreedt en is samen met de mate daarvan een indicatie van het tijdstip waarop de dood is ingetreden. *Actie*: waarmee was het slachtoffer bezig toen het overleed? En *affectie*: waaraan is het slachtoffer overleden?

De categorieën van Aristoteles stellen vragen bij een stand van zaken. Ze proberen alle aspecten van die stand van zaken vast te leggen. Ze construeren een ontologie, een beschrijving van een voorwerp, persoon of situatie zoals die of dat is. Alle categorieën bij elkaar bieden een zo goed mogelijke beschrijving van de zaak waar het om gaat. Maar hoe leg je vast welke combinatie van categoriewaarden van toepassing is op een gegeven stand van zaken en hoe kun je verschillende standen van zaken vergelijken?

Om een situatie in kaart te brengen hoef je niet per se met een vragenlijst te werken. Het herhalen van een simpele vraag werkt soms net zo goed. Vraag je in een gegeven situatie of van een gegeven voorwerp af “Wat is het?”, en herhaal die vraag keer op keer, terwijl je iedere keer een ander antwoord probeert te geven. Zo dwing je je om dat waar je het over hebt ook van alle kanten te bekijken.

Waarom, waartoe?

Een kind vraagt steeds waarom. En moeder of vader probeert geduldig te antwoorden. Maar op ieder antwoord volgt weer een waarom. Moeder of vader begint langzaam wanhopig te worden. Totdat zij of hij op de zoveelste vraag antwoordt: “Daarom!”.

De waarom-vraag is de vraag naar de reden of de oorzaak van iets. Er moet iets zijn dat maakt dat dat iets van die vraag is wat het is. Door welke activiteiten is het tot stand gekomen of welke noodzaak heeft ertoe geleid? Maar dat iets dat die oorzaak of reden vormt moet ook weer zelf een oorzaak of reden hebben. En zo stapelt zich oorzaak op oorzaak, reden op reden, en oorzaken en redenen ondersteunen elkaar. Hoe diep kun je doorgraven met het zoeken naar een oorspronkelijke oorzaak of een ultieme redenen?

Naast de diepte is er nog de breedte. Er kunnen verschillende antwoorden worden gegeven op dezelfde waarom-vraag. Zo kan er op de vraag waarom het slachtoffer van een moord dood is worden geantwoord: “Omdat er een kogel door zijn hart is gegaan” of: “Omdat iemand hem heeft doodgeschoten”, of: “Omdat iemand zich wilde wreken” of: “Omdat de politie er niet in slaagt de zware misdaad de kop in te drukken”. De waarom-vraag heeft dan betrekking op verschillende aspecten van de zaak in kwestie, en ieder aspect levert dan een andere reden op.

De tegenpool van de waarom-vraag is de waartoe-vraag. De waartoe-vraag vraagt naar een doel. Het ding dat het onderwerp is van de waartoe-vraag dient ergens voor. En de waartoe-vraag probeert dat 'ergens' te preciseren. Waar ligt het doel waarheen het ding in kwestie een stap op weg is? Ieder mens vertegenwoordigt een aantal doelen, zaken die hij of zij in zijn leven probeert te realiseren. Die doelen worden ontleend aan waarden, dingen die als belangrijk worden ervaren om te hebben of na te streven. En net zoals een waarom-vraag afhankelijk van het beschouwde aspect tot verschillende antwoorden kan leiden, kan de waartoe-vraag afhankelijk van de beschouwde waarde tot verschillende antwoorden leiden.

Doelen staan ten dienste van andere doelen of geven aanleiding tot afgeleide doelen. En waartoe-vragen leiden naar steeds hogere doelen. Ze hebben de neiging om bij een opperwezen uit te komen, zoals die vraag uit de vroegere katholieke catechismus: “Waar toe zijn wij op aarde?”. Is er een hoogste doel? Of is de wereld een doelloos geheel waar alles gaat zoals het gaat, zonder reden, zonder doel? Aangezien er geen manier is om hier een acceptabel antwoord op te geven is dat een vraag die ieder voor zich moet beantwoorden. Sommige vragen verwijzen nou eenmaal niet naar noodzakelijke antwoorden en sommige antwoorden zijn persoonlijke keuzes.

Redenen kunnen naar doelen verwijzen en zo kan de waarom-vraag verkeren in een waartoe-vraag. “Waarom zijn er zoveel auto's op de weg?” “Omdat er zoveel automobilisten een bepaalde bestemming proberen te bereiken.” Waarom-vragen zijn analytische vragen. Ze focussen op een steeds kleiner en onbelangrijker aspect van de zaak waar het om gaat. Waartoe-vragen zijn synthetisch. Ze zoeken naar iets omvattenders dan het ding in kwestie. Vaak zijn er verschillende alternatieve mogelijkheden om het gestelde doel te bereiken. Anderzijds kan een gegeven situatie verschillende redenen hebben. Er zijn vele uitgangssituaties die via het ding in kwestie naar het gestelde doel kunnen leiden.

Maar heeft iedere waarom-vraag en iedere waartoe-vraag wel een antwoord? De klassieke Griekse filosofen, en in hun kielzog de Duitse filosoof Leibniz (1646 – 1716), geloofden van wel, al wisten ze niet op iedere vraag een antwoord. Leibniz formuleerde het principe van de voldoende grond:

“Onze redeneringen zijn gebaseerd op twee grote beginselen, en wel dat van de tegenspraak, waardoor wij als vals beoordelen wat een tegenspraak bevat, en als waar wat tegenovergesteld of in tegenspraak met het valse is. Vervolgens dat van de voldoende grond, waardoor wij overwegen dat geen enkel feit waar kan zijn of kan bestaan, en dat geen uitspraak waar kan zijn, zonder dat er een voldoende grond is waarom het zo is en niet anders, hoewel deze gronden ons meestal niet bekend kunnen zijn.”⁵

Lange tijd was God het belangrijkste dat men zich kon voorstellen, dus de vragen die men het belangrijkste vond waren erop gericht om God te doorgronden. Ook Leibniz geloofde in God, en ook Leibniz probeerde het handelen van God te begrijpen. Maar hij stuitte op een vraag die nog verder ging dan de vraag naar het wezen van God. Lange tijd was de vraag naar de reden van Gods bestaan afgedaan met het antwoord dat God zijn eigen reden is en dat het niet aan de mens is om daar vragen bij te stellen. Maar Leibniz durfde het aan te vragen naar een wereld zonder God, al zou dat in zijn ogen noodzakelijkerwijs een wereld zonder iets zijn. Uit het feit dat er iets bestaat en uit het feit dat dat iets door iemand geschapen moet zijn volgde voor Leibniz dat God bestaat. Maar hij had toch ook niet kunnen bestaan.

Wat als...

Belangrijke vragen zijn ook de vragen naar het mogelijke. Ze zijn belangrijk omdat ze laten zien wat er voor alternatieven zijn voor de wereld, zoals wij die kennen. We hebben het goed, maar we hadden ook vluchteling kunnen zijn en honger kunnen lijden. We verbruiken

in hoog tempo de aanwezige natuurlijke hulpbronnen, maar we hadden ook kunnen leven in evenwicht met de natuur. Als je zulke alternatieven in ogenschouw neemt, en ze verkieslijk vindt, moet je je meteen afvragen wat er nodig is om ze te kunnen realiseren - je moet kijken naar de mogelijkheidsvoorwaarden. En vervolgens moet je de consequenties ervan onder ogen te zien.

Zulke vragen naar mogelijkheden zijn ook belangrijk vanwege hun consequenties. Iets hoeft niet per se verkieslijk of mogelijk te zijn, om toch interessante consequenties op te leveren. Denk aan het verhaal van Gyges, dat door Plato wordt gebruikt om te onderzoeken waarop moreel gedrag berust. Gyges was een herder die na een hevig onweer een rotsspleet ontdekte met een grot waarin zich een lijk bevond. Dat lijk droeg een opvallende gouden ring met een grote rode steen om zijn vinger. De arme herder Gyges kon daar niet afblijven - hij pakte de ring en deed hem om zijn eigen vinger. Later kwam hij er achter dat die ring hem onzichtbaar kon maken en toen kon hij de verleiding niet weerstaan om daar misbruik van te maken. Zo werd hij een dief, en op den duur zelfs een verkrachter en een moordenaar. De interessante vraag achter dit verhaal is niet of onzichtbaarheid echt mogelijk is, maar wat gebrek aan zichtbaarheid met een mens doet. Voor Plato was de consequentie van Gyges' onzichtbaarheid dat hij daardoor op den duur ieder moreel besef kwijtraakte en verwerd tot een onmens.

Ook al zijn mogelijkheden in de praktijk niet te realiseren, toch kunnen dergelijke gedachte-experimenten bruikbare inzichten opleveren. Als je het dus over mogelijkheden hebt, dan gaat het niet alleen over het realiseerbare, maar ook over het denkbare.

Bloom's taxonomie van vragen

Er zijn vele verschillende soorten vragen. En ook vele verschillende manieren om vragen in klassen in te delen, zoals de categorieën van Aristoteles. Een ander soort indeling is de taxonomie van Benjamin Bloom¹⁷. Dit is een systematisch overzicht van vragen die een rol kunnen spelen bij een onderzoeksopdracht. Bloom onderscheidt 6 typen vragen:

1. Kennis – het verzamelen van informatie. Sleutelwoorden hierbij zijn: vertellen, opsommen, beschrijven, relateren, plaatsen, schrijven, opsporen, stellen, benoemen. Voorbeeld: Wat is het?
2. Inzicht – bevestiging / begrip. Sleutelwoorden: verklaren, interpreteren, schetsen, bespreken, onderscheiden, voorspellen, herformuleren, vertalen, vergelijken, beschrijven. Voorbeelden: Waarop berust het? Waar ga ik van uit?
3. Toepassing – gebruik maken van kennis. Sleutelwoorden: oplossen, tonen, gebruiken, illustreren, construeren, voltooien, bekijken, classificeren. Voorbeeld: Wat zou er veranderen als...?
4. Analyse – uit elkaar rafelen. Sleutelwoorden: analyseren, onderscheiden, bekijken, vergelijken, tegenover elkaar stellen, onderzoeken, classificeren, identificeren, verklaren, scheiden, aankondigen. Voorbeelden: Waaruit bestaat het? Hoe werkt het?
5. Synthese – creativiteit. Sleutelwoorden: creëren, uitvinden, samenstellen, voorspellen, plannen, construeren, ontwerpen, bedenken, voorstellen, verzinnen, formuleren. Voorbeeld: Wat kan ik hiermee?
6. Evaluatie – beoordeling van het resultaat. Sleutelwoorden: beoordelen, selecteren, kiezen, besluiten, verantwoorden, bespreken, verifiëren, beargumenteren, aanbevelen, inschatten. Voorbeeld: Helpt dit me verder?

Vraag je dus eerst af welke van deze activiteiten je wilt ontplooien. Vervolgens kunnen er op basis van die sleutelwoorden daarbij dan vragen worden gesteld. Natuurlijk kun je tussendoor schakelen tussen verschillende soorten activiteiten. Om een gegeven probleem op te lossen zul je meestal beginnen met een *analysefase*, vooral om er achter te komen wat er van belang is voor een mogelijke oplossing. Daarbij kan het nuttig zijn om tussendoor *kennisvragen* te stellen die moeten zorgen voor de begrippen waarin het probleem kan worden geformuleerd. Waar je uiteindelijk naar toe wilt is een *inzicht* in wat er speelt. Vervolgens kun je aan een oplossing gaan werken. Ook daarbij is extra *kennis* nodig, bijvoorbeeld van methoden die bij dat oplossen kunnen helpen. Die kennis moet *toegepast* worden, met andere woorden: je gaat onderzoeken hoe je die kennis kunt inzetten voor het oplossen van het probleem. En als je een oplossing hebt, dan moet je die *evalueren* – nagaan of je niets over het hoofd hebt gezien, en of er misschien nog andere en betere oplossingen mogelijk zijn. Als het gaat om slecht gedefinieerde problemen zul je ook een beroep moeten doen op creativiteit, en dus *synthesevragen* moeten stellen.

De meest fundamentele vraag

We hebben gezien hoe een keten van vragen en antwoorden een pad kan aftekenen. Maar hoe weten we waar het pad ons heen voert? Waar is het einde? Wat is de vraag die tot de kern van het zijn doordringt? Is dat de vraag naar de zin van het leven of is er nog een andere, meer fundamentele vraag? Een vraag die voor eens en voor altijd vastlegt wat het probleem is met het zijn. Een vraag zonder welke andere vragen geen betekenis hebben. Is dat de vraag van Leibniz? Dat ligt voor de hand, de vraag brengt ons op de grens van zijn en niet-zijn, en is er een belangrijker onderscheid denkbaar? Voorbij deze vraag lijken er geen vragen meer. Maar is de grens die hier voor ons opdoemt de enige en laatste grens? Het stellen van de vraag van Leibniz veronderstelt dat de grens tussen iets en niets toegankelijk is voor vragen. Als er niets was waren er ook geen vragen, maar de vraag is niet of er niets is, want dat is evident niet het geval. De vraag wordt gesteld vanuit het veilige gebied van het zijn en vraagt feitelijk een verantwoording van dat zijn. Maar waar het zijn heerst zijn er vragen en het stellen van vragen gaat door tot aan de grenzen van het zijn.

Zijn er naast Leibniz' vraag geen andere vragen denkbaar die ons naar andere grenzen voeren? Wellicht naar de grens van het vragen stellen zelf? Of is het zinloos om te vragen naar een ultieme vraag, zoals het verhaal van de engel suggereert? Als er al een ultieme vraag zou zijn, zou die dan ook een antwoord kunnen hebben? En zou dat antwoord dan niet weer nieuwe vragen oproepen? Wat zou een onbevraagbaar antwoord kunnen zijn? God? Leibniz durfde al vragen bij God te stellen, zoals we hebben gezien, hoewel hij diep religieus was. En als er al vragen bij God kunnen worden gesteld, waarbij dan niet? Het lijkt erop dat er geen onbevraagbare antwoorden zijn, alleen onbeantwoorbare vragen.

De meest fundamentele vraag van de filosofie is niet de vraag naar de meest fundamentele vraag. De meest fundamentele vraag is ook niet: "Waarom is er iets en waarom is er niet niets?", zoals Leibniz dacht. De meest fundamentele vraag van de filosofie is: "Wat is de vraag?". Met andere woorden: "Welke vraag (of vragen) moet ik mij stellen?" Ieder onderzoek begint met een vraag, dus ook het filosofische onderzoek. Het verschil tussen filosofisch onderzoek en ander onderzoek is dat het laatste meestal vraagt: "Wat is **hierbij** de vraag?". Ander onderzoek vertrekt meestal van een concreet probleem en stelt bijvoorbeeld de vraag "Waarom is er X?", waar de filosofie zich afvraagt "Waarom is er eigenlijk iets?"

Filosofie is de kunst van het doorvragen, van het niet tevreden zijn met het vanzelfsprekende en voor de hand liggende, maar het zoeken naar de diepere achtergronden. Zo rijgt zich de ene vraag aan de andere. En het is geenszins duidelijk dat er aan het vragen

stellen ooit een einde komt. Als het proces al stopt op een gegeven moment dan is dat eerder omdat de antwoorden uitblijven dan omdat de allerlaatste vraag bevredigend is beantwoord. Maar maakt het ontbreken van een antwoord de vragen die de filosofie stelt minder dringend?

4. Vragen stellen in de praktijk

We hebben gezien dat filosofen meesters zijn in het stellen van vragen, maar hoe moet je je die kunst als niet-filosoof nu eigen maken? Welke vragen moet je in welke situatie stellen en hoe kom je van de ene op de andere vraag? Vanuit een gegeven punt kun je meestal terugwaarts en voorwaarts redeneren. Je kunt onderzoeken wat de voorwaarden zijn voor het stellen van de vraag en je kunt onderzoeken wat de consequenties zijn van het beantwoorden van de vraag. Daaruit kan mogelijk blijken dat de vraag helemaal niet gesteld had hoeven te worden. Een voorbeeld: “Wat is de zin van het leven?” Dit lijkt een zeer belangrijke vraag, zo niet de meest belangrijke vraag die men zich kan stellen. Maar laten we eens kijken tot welke andere vragen deze vraag aanleiding kan geven:

- Is dat een zinnige vraag?
- Wat moeten we daarvoor weten?
- Wat zijn de voornaamste begrippen die hierbij een rol spelen?
- Wat is 'zin'?
 - Zin: voor wie, waaraan gemeten, door wie gemaakt?
 - Ben ik zelf de zingever of is dat een ander?
 - Als ik het zelf ben, wat is voor mij dan zinvol?
 - Is het een ander, wie is dat dan?
 - Een ander mens? Maar wat is dan onze verhouding?
 - Het een of andere opperwezen?
 - Wat voor rol heeft die mij dan toebedeeld?
 - En hoe weet ik wat die rol is?
 - Heb ik daar zelf een keuze in?
 - Kan ik dan een verkeerde keuze maken?
 - Waarom zou ik dat doen?
 - En wat gebeurt er als ik de verkeerde keuze maak?
- En over welk leven hebben we het nu?
 - Mijn leven, de samenleving, het leven in het algemeen?
 - Mijn leven: is de zin van het leven voor iedereen verschillend?
 - Waarin kan mijn leven anders zijn dan dat van anderen?
 - Hoe ontdek ik waarin mijn leven speciaal kan zijn?
 - Heb ik iets, kan ik iets, weet ik iets dat anderen niet hebben, kunnen of weten?
 - Of moet het misschien helemaal niet speciaal zijn en moet ik gewoon de groep zien te vinden waar ik bijhoor en me daarbij aansluiten?
 - Is misschien de samenleving het enige dat zin heeft?
- Moet het leven wel zin hebben?
- Is het niet gewoon een gevolg van een hele keten van toevalligheden?
- Moet ik er wel iets aan willen veranderen en is het niet meer een zaak van het nemen zoals het komt?

Wijst iedere vraag wel in de richting van een antwoord? Opent iedere vraag wel een begaanbaar pad? Een dwaas kan meer vragen stellen dan tien wijzen kunnen beantwoorden.

Maar zonder vraag geen antwoord, al zullen de meeste antwoorden weer nieuwe vragen opwerpen. En soms is het antwoord gewoon een vraag.

Aanknopingspunten

De methode van Socrates kwam neer op het exploreren van een weg door een doolhof van mogelijkheden en problemen. Iedere stap wordt begeleid door een vraag en ieder antwoord leidt tot een nieuwe vraag. Soms omdat het antwoord een onmogelijkheid aangeeft en je op je schreden moet terugkeren. En soms omdat het antwoord nieuwe wegen opent. Is het niet door uitzonderingen of tegenwerpingen, dan roept een antwoord wel nieuwe vragen op doordat het nog niet afdoende is. Als het doel van je vragen is het verkennen van een onbekend terrein dan biedt iedere vraag weer de mogelijkheid tot een stap verder in het onbekende. Mogelijke aanknopingspunten voor vragen zijn:

- Zoeken naar kenmerken van de uitgangssituatie.
- Het ter discussie stellen van geaccepteerde feiten.
- Analogieën, parallelle situaties.

Voor het zoeken van kenmerken van de uitgangssituatie bieden de categorieën van Aristoteles een goed vertrekpunt. Maar de vragen die in deze categorieën zijn vervat zijn algemene vragen die soms minder van toepassing zijn voor een gegeven situatie. En in de categorieën ontbreken vragen die op specifieke situaties zijn toegesneden. Dergelijke vragen zijn vaak van de antwoorden op de algemene vragen af te leiden.

Voor het ter discussie stellen van geaccepteerde feiten is de Socratische methode een goed middel. Deze is vooral bedoeld om te onderzoeken wat de betekenis is van bepaalde begrippen of de consequentie van bepaalde aannamen. De Socratische methode bestaat dan in grote lijnen uit de volgende stappen¹²:

1. Neem een uitspraak die overeen komt met wat men gezond verstand noemt.
2. Stel je even voor dat, ondanks het vertrouwen van de persoon die die uitspraak doet, hij toch verkeerd is. Zoek naar situaties of omstandigheden waarin de uitspraak niet waar zou zijn.
3. Als je een uitzondering of tegenwerping hebt gevonden moet de definitie fout zijn, of althans onnauwkeurig.
4. De oorspronkelijk uitspraak moet dan genuanceerd worden, er moet iets worden toegevoegd of veranderd om rekening te houden met de uitzondering.
5. Als je dan weer uitzonderingen vindt op de verbeterde uitspraken moet je het proces herhalen. Immers, de waarheid kan alleen liggen in een uitspraak waarvan niet kan worden aangetoond dat die onjuist is.

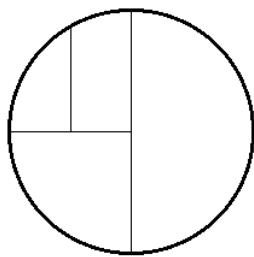
Analogieën en parallelle situaties kunnen worden opgespoord aan de hand van de antwoorden op de Aristotelische categorievragen. Vraag je bij de voornaamste antwoorden af welk voorwerp, begrip of situatie dezelfde antwoorden zou opleveren. Vind je zo' n parallel, ga dan na of wat daarvoor geldt ook geldt voor het voorwerp van jouw onderzoek. De overeenkomsten kunnen de antwoorden op jouw vragen inhouden, of anders kunnen ze metaforen bieden die dan niet letterlijk het antwoord verschaffen, maar die nog een vertaling, een systematische vervanging van termen door andere termen, nodig hebben om op jouw probleem te passen.

De dialectische methode

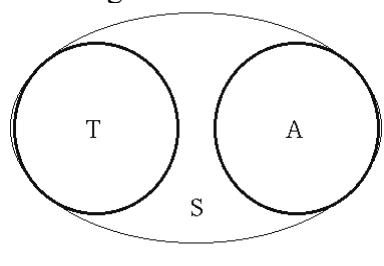
Hoe kun je iets nieuws verzinnen? Zijn er formele methoden om nieuwe dingen te ontdekken? Is er een betrouwbare manier om een nieuwe kijk op de zaak te krijgen als je een

probleem tot op de draad hebt geanalyseerd? Methoden die je blindelings kunt toepassen en die werken in elke situatie zijn er niet. Maar er zijn in de loop van de geschiedenis verschillende manieren bedacht om de grenzen van een bekend gebied te overschrijden en nieuw terrein te verkennen. Een van die manieren is de dialectiek van Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1779-1831)⁸. Hegel ging ervan uit dat alles wat bestaat in relatie staat tot elkaar. De kunst is alleen om die relaties te ontdekken. Relaties kunnen alleen bestaan tussen dingen die van elkaar zijn gescheiden, maar tegelijk verbinden ze ook zaken met elkaar. Om relaties te kunnen onderscheiden moeten we de stap van het een naar het ander kunnen maken.

Om dat te kunnen doen moet je je dus eerst buiten je huidige positie kunnen begeven. Dat doe je door het tegendeel ervan in het oog te nemen. Je komt dan in het gebied van alle dingen die niet dat zijn waar je eerst aan dacht. In dat gebied kun je dan andere dingen onderscheiden. En vervolgens kun je relaties ontdekken tussen dat waar je eerst was en dat waar je nu bent. Met andere woorden: je had eerst een bepaald standpunt, de these. Daar stel je een antithese tegenover. En vervolgens kom je tot een synthese. Denk je bijvoorbeeld aan een hond dan kun je vervolgens uit de niet-hond-dingen een kat kiezen. En dan kun je relaties aanbrengen tussen honden en katten, bijvoorbeeld dat het beide zoogdieren zijn. En vanuit het begrip zoogdier kun je dan verder gaan.

Analyse: steeds kleinere deelproblemen

Dialectiek: vereniging van tegenstellingen (denk aan onderhandelingen, rechtszaken e.d.)

Hegel contrasteerde zijn methode met de analytische methode die volgens hem een klein gebiedje in steeds kleinere stukjes verdeelde maar waarmee je niet verder kwam. Je ontdekte alleen maar steeds meer over steeds minder, maar op den duur loop je op die manier toch vast. De geschiedenis heeft echter bewezen dat het mogelijk is om de leefomstandigheden voortdurend te verbeteren en het denken op een steeds hoger plan te brengen. En dat is gebeurd via een dialectisch proces, volgens Hegel.

Syntheses zijn abstracter dan theses en antitheses. Zo zagen we dat ‘hond’ en ‘kat’ samen ‘zoogdier’ opleverden. En ‘zoogdier’ en ‘reptiel’ zouden ‘dier’ kunnen opleveren. Om met je vragen op hetzelfde niveau te blijven is het dus nodig om telkens een stap terug te doen en je bijvoorbeeld bij ‘zoogdier’ af te vragen welke zoogdieren nog meer van belang kunnen zijn.

Samenvattend kun je stellen: de dialectische methode houdt zich bezig met vragen als: welke twee verschijnselen hebben tot het onderhavige verschijnsel geleid? Wat is de chemie tussen de gestelde uitgangspunten? Wat contrasteert met het onderhavige begrip en wat zegt dat over dat begrip? Ik heb een uitgangspunt en een mogelijk resultaat – wat mis ik nog om ze met elkaar te verbinden?

Verder vragen

Probleemvelden zijn doolhoven. Dat geldt voor filosofische problemen, maar ook voor praktische problemen als: moet ik nu een huis kopen of huren? Je moet je er een weg doorheen banen door kennis te vergaren en situaties in te schatten. En je loopt regelmatig tegen een muur op, waarna je op je schreden moet terugkeren. Maar je hoopt toch, stapje voor stapje, dichterbij een oplossing te komen. Op ieder punt van de weg zijn er vele vragen en je kunt alleen de verdere weg bepalen door de juiste vraag te kiezen en die te beantwoorden. Om een overzicht van mogelijke vragen te krijgen zou je telkens weer de categorieën van Aristoteles te hulp kunnen roepen. Maar het kan meestal wel minder omslachtig, bijvoorbeeld door te kijken naar het kader waarin de gestelde vragen een rol moeten spelen.

Zoals we in het eerste hoofdstuk hebben gezien kan een onderzoek, filosofisch of anderszins, exploratief zijn of decisief. Het is dus verkennend, op zoek naar wat er mogelijk is, of het is beslissend, op zoek naar een definitief resultaat. In het laatste geval worden er doelen gesteld. Het primaire doel is het eindresultaat, of de beantwoording van de oorspronkelijke vraag. Secundaire doelen zijn afgeleid van het primaire doel of van andere secundaire doelen. Het zijn tussenresultaten die noodzakelijk zijn om het einddoel te bereiken. Elk van die tussenresultaten is het antwoord op een vraag. Maar om die te beantwoorden zijn er wellicht antwoorden op andere vragen, dat wil zeggen andere tussenresultaten of het bereiken van andere deeldoelen nodig. Vraag je dus bij iedere vraag, te beginnen met de primaire vraag, het volgende af:

- Wat moet ik weten om deze vraag te kunnen beantwoorden?
- Wat levert het antwoord op deze vraag me op in termen van het bereiken van het einddoel?
- Wat moet ik doen als het antwoord niets oplevert?

Het zal niet altijd meevallen om goede antwoorden op deze vragen te vinden, maar het is duidelijk dat bij iedere vraag het bereiken van het einddoel voorop moet staan. En soms is dat doel alleen via omwegen te bereiken. Om dan toch het overzicht te behouden moet je afstand nemen en van gedetailleerdere deeldoelen terugvallen op globalere doelen, in de hoop dat die een beter uitzicht bieden op het behalen van het resultaat.

Bij een exploratief onderzoek is er geen einddoel, alleen een streven. Dat streven is ergens meer vanaf te weten. Om het terrein te verkennen vertrek je vanaf een bekend punt, zoals een stelling of een feit dat niet ter discussie staat. Vandaar zoek je naar mogelijkheden om je kennis uit te breiden, weer door telkens vragen te stellen. Daarbij kun je inspiratie opdoen door te kijken naar het zojuist gegeven antwoord. De volgende vragen kunnen uitgaande van een bepaald antwoord weer nieuwe vragen opleveren:

- Als het niet waar was, wat zou dat zeggen over de situatie?
- Het is waar. Wat betekent dat nog meer dan dat het een antwoord is op de gestelde vraag?
- Welke vragen hadden nog meer tot het onderhavige antwoord kunnen leiden?

Het gaat er hierbij dus niet om een bepaald punt te bereiken, het gaat er meer om het terrein te overzien, en de reeks vragen die je stelt zal dus ook niet een duidelijke richting hoeven te vertonen. Daarom is op elk punt iedere zinnige vraag een goede vraag, en zinnige vragen zijn vragen die interessante antwoorden opleveren. Je zult dus nieuwsgierig moeten zijn en veel vragen moeten stellen om te kijken welke de interessantste antwoorden bieden.

Metavragen

Immanuel Kant baseerde zijn kennisleer op een onderzoek naar mogelijkhedenvoorwaarden. Hij vroeg zich niet direct af hoe de wereld in elkaar zit, maar stelde zich eerst de vraag wat er nodig is opdat wij tot kennis kunnen komen. Op dezelfde manier kunnen we ook meer alledaagse problemen aanpakken, door ons af te vragen wat er nodig is om tot een oplossing te komen en in hoeverre dat inderdaad ook de oplossing levert. Met andere woorden: gegeven een zeker (gewenst) resultaat. Wat zijn de noodzakelijke en/of voldoende voorwaarden om tot dat resultaat te komen?

Als je een landschap wilt overzien moet je een hoog standpunt innemen. Je moet de begane grond verlaten en een berg beklimmen of, gedragen door sterke vleugels, opstijgen in de richting van de zon. Bij het vragenderwijs doorlopen van een doolhof van mogelijkheden en onmogelijkheden bieden de metavragen ons de vleugels om ons los te maken van de laag-bij-de-grondse problematiek. Metavragen zijn vragen over vragen. Vragen als: Wat betekenen ze? Waartoe dienen ze?

- Vanuit welk oogpunt wordt de vraag gesteld? Welk aspect wordt belicht? Gaat het om de politieke, de economische, de ethische of de wetenschappelijke kant van de zaak? Draait het om belangen, om waarden of om feiten?
- Wat is het doel? Wat is het beoogde effect? Levert de vraag het gewenste resultaat op? Zijn er mogelijk ook andere doelen te stellen?
- Hoe verloopt het proces? Hoe moet ik te werk gaan? Wat is de methode die ik moet toepassen? Wat zijn mogelijke valkuilen? En als het niet goed gaat: hoe krijg ik het proces weer op de rails?

Ook bij het stellen van metavragen kunnen we exploratief of decisief te werk gaan. Ook bij metavragen kunnen de categorieën van Aristoteles en de Socratische methode worden toegepast. Alleen is het onderwerp niet het een of andere deelresultaat op weg naar een oplossing, maar een vraag of een situatie waarop we tijdens ons onderzoek zijn gestuit of waarin we zijn komen te verkeren. En de antwoorden op onze metavragen brengen ons weer op resultaatgevende of richtingwijzende vragen. Soms door een sprong terug te maken, naar een punt dat we al eerder gepasseerd zijn, soms door met ons vragen een richting op te gaan die we niet eerder gezien hebben, en soms door ons te helpen een keuze te maken tussen de verschillende vragen die zich op een bepaald punt aanbieden.

Voorbeelden van metavragen:

- Waar ga ik van uit?
- Wat zijn mogelijke vragen?
- Wat zijn mogelijke antwoorden? Kan ik daarvan bij voorbaat een opsomming geven of is dat onbepaald?
- Op basis van wat kan ik de beste vraag bepalen?
- Wat zegt het antwoord over de vraag?
- Ken je overeenkomstige vragen in andere probleemomgevingen?
- Wat zijn de vooronderstellingen bij de huidige vraag?
- Hoe verloopt het proces – zijn er aanwijzingen dat het de goede kant opgaat?
- Hoever moet ik nog zoeken? Is het einde in zicht?
- Op wat voor punt in het zoekproces bevind ik me nou? Sta ik voor een doodlopende weg, loop ik in kringetjes?
- Meta-meta-vraag: welke metavraag kan ik hier stellen?

Hoe werken verschillende vragen op elkaar in?

Wat voor combinaties van categoriewaarden zijn er mogelijk en hoe beïnvloeden die waarden elkaar? Voor het beantwoorden van die vragen kunnen we gebruik maken van technieken die (voor andere toepassingen) in de logica en in de wiskunde zijn ontwikkeld. Als ik bijvoorbeeld een indeling moet maken met behulp van twee categorieën die elk twee waarden kennen, kan ik het principe van de waarheidstafel gebruiken, bijvoorbeeld toegepast op regels:

	Prescriptief	Descriptief
Regulatief	voetbal	thermodynamica
Constitutief	schaken	mechanica

Er worden hier twee vragen gesteld: “Zijn de regels constitutief of regulatief?” en: “Zijn de regels prescriptief of descriptief?” *Regulatief* betekent dat de regels limieten stellen, zoals verkeersregels doen. *Constitutief* houdt in dat de regels een proces volledig beschrijven. *Prescriptief* zijn regels die een voorschrift inhouden en *descriptief* impliceert alleen een beschrijving. Iedere combinatie van mogelijke antwoorden levert een aantal voorbeelden op. Zo zijn de regels van voetbal regulatief en prescriptief en die van de mechanica constitutief en descriptief.

Om meer dan twee categorieën in een twee-dimensionale tabel onder te brengen kunnen we gebruik maken van Karnaugh-diagrammen, weer analoog aan het gebruik bij logische variabelen. De handelwijze van een huisarts die een patiënt krijgt met hoofdpijnklachten kunnen we bijvoorbeeld uitdrukken in het volgende schema:

		nee	ja	ja	nee	Koorts
Stijve nek	Plotseling	nee	nee	ja	ja	Verst. neus
nee	nee	depr .	..	vhh.	verk.	
ja	nee	..	men .	men. , vhh.	verk.	
ja	ja	tr.	men , tr.	men. , tr.	tr.	
nee	ja	..	..	..	..	

De arts kijkt in dit vereenvoudigde voorbeeld in eerste instantie naar vier indicaties: heeft de patiënt last van een stijve nek, is de hoofdpijn plotseling opgekomen, heeft de patiënt koorts en heeft hij last van een verstopte neus. Afhankelijk van de antwoorden op die vragen probeert hij een bevestiging te krijgen van een bepaalde diagnose. We hebben hier als voorbeelden genoemd: depressie (depr.), voorhoofdsholte-ontsteking (vhh.), verkoudheid (verk.), meningitis (men.) en trauma (tr.), zoals schedelbasisfractuur of inwendige bloeding. Het blijkt onder andere dat voor de meningitis-diagnose het niet van belang is of de hoofdpijn plotseling is opgekomen en of de patiënt een verstopte neus heeft. En voor de verkoudheidsdiagnose is het feit van de stijve nek irrelevant. Op een aantal plaatsen staan nog puntjes (..) in dit schema. Dat zijn cellen die we voor de volledigheid van ons model nog

moeten bekijken. Ze kunnen onbelangrijk zijn, en dan vullen we er een X in. Maar als we alle mogelijkheden in ogenschouw willen nemen moeten we ook die cellen aan een onderzoek onderwerpen.

Karnaugh-diagrammen zijn willekeurig uit te breiden. Voor een diagram van zes categorieën zou iedere cel van het bovenstaande diagram weer een waarheidstabel moeten bevatten. Maar in de praktijk blijkt het uitputtend analyseren van situaties die beschreven worden met meer dan vier categorieën erg lastig en moet men zich daarbij beperken tot belangrijke deelgebieden.

We zijn in bovenstaande voorbeeld uitgegaan van een gegeven stel categorieën en we hebben alleen categorieën beschouwd die maar twee mogelijke waarden hebben. Combinaties van categorieën met meer dan twee waarden per categorie zijn ook mogelijk. Zie bijvoorbeeld de categorieën van Kant⁷:

kwaliteit	kwantiteit	relatie	modaliteit
bevestigend	universeel	categorisch	problematisch
ontkennend	particulier	hypothetisch	assertorisch
oneindig	singulier	disjunctief	apodictisch

Deze categorieën hebben betrekking op mogelijke uitspraken. Door elementen uit elk van de vier categorieën te combineren kun je uitspraken in verschillende klassen indelen. In totaal zijn er dan 81 ($3 \cdot 3 \cdot 3 \cdot 3$) verschillende klassen. Om hiervan een overzicht te geven kun je een tabel van negen bij negen elementen gebruiken, met horizontaal alle mogelijke combinaties van twee van de categorieën (bijvoorbeeld: bevestigend – universeel, ontkennend – universeel, oneindig – universeel, bevestigend – particulier, ontkennend – particulier, oneindig – particulier, bevestigend – singulier, ontkennend – singulier en oneindig- singulier) en verticaal alle combinaties van de twee andere.

Als de categorieën meer dan een beperkt aantal waarden hebben wordt het lastig. In zo'n geval hebben we niet veel aan de bovenstaande technieken, maar dan kunnen we ons bedienen van methoden die we aan de vectoralgebra hebben ontleend. Een behandeling daarvan in dit kader zou te ver voeren.

Het vastleggen van een stand van zaken is niet het enige waar vragen bij kunnen worden gesteld. Maar een stand van zaken staat niet op zichzelf. Ze is ergens uit voortgekomen en mogelijk dient ze ergens toe. En die aspecten leveren ook weer vragen op.

Wat is de vraag?

Er zijn feiten, er zijn vermoedens, er zijn veronderstellingen en er zijn vragen. Gaande van de vragen naar de feiten worden de aannamen steeds zekerder en de noodzaak tot verificatie neemt af. Een vraag verlangt een antwoord, maar een feit roept niet om een vraag.

- Vragen: dat waar wij op dat moment geen uitspraken over kunnen doen, noch in negatieve, noch in positieve zin.
- Vermoedens: dat waarvan wij niet uitsluiten dat het waar is, maar dat bij nadere beschouwing gemakkelijk door andere gegevens kan worden vervangen.
- Veronderstellingen: dat wat wij voor waar aannemen, maar waar wij nog een verificatie voor verlangen.
- Feiten: dat wat we voor waar aannemen, waarbij wij ervan uitgaan dat het voldoende geverifieerd is.

Hoe komen we van vragen naar feiten? Via veronderstellingen die worden afgeleid uit vermoedens en die op de een of andere manier worden getoetst. Maar hoe toets je veronderstellingen? Je neemt aan dat een bepaald vermoeden waar is en je probeert na te gaan wat dat zou betekenen. Wat moet waar zijn om de veronderstelling waar te laten zijn? Wat zijn de consequenties ervan? Antwoorden worden verkregen door onderzoek, d.w.z. door waarnemingen of experimenten, en als dat niet mogelijk is door gedachte-experimenten.

Goede vragen en slechte vragen

Niet alle vragen zijn even effectief. Een vraag moet je iets leren. Dat wil zeggen dat hij in een richting moet wijzen die je nog niet hebt verkend. Het is dan het beste om **open vragen** te stellen. Dat zijn vragen waar zo min mogelijk vooronderstellingen zijn ingebouwd. Dus niet: “Je voelt je niet lekker, hè?”, maar “Hoe voel je je?”. Vragen met een voorafgaand idee ingebouwd kunnen dat idee alleen bevestigen. Of ze dwingen degene die ze moet beantwoorden zich buiten het kader van zulke vragen te begeven. En dat vereist extra inspanning. Probeer ook niet drie vragen tegelijk te stellen, zoals: “Wil je dat overleg verzetten naar morgen, of zullen we Jan er toch maar bij vragen en het dan volgende week doen?”. Richt je op één aspect en probeer niet teveel tegelijk te bereiken. Je kunt later altijd nog terugkeren naar het punt waar je een bepaalde richting op ging en vandaar een andere richting exploreren.

Het proces van vragen en antwoorden kun je beschouwen als een wandeling door een landschap, met het doel dat zo goed mogelijk te leren kennen. Daarbij is het niet handig om steeds maar het zelfde kringetje te doorlopen, maar het kan wel handig zijn om af en toe terug te keren naar een punt waar je al eerder was, om van daaruit in een andere richting verder te gaan. De wegen die je zo aflegt kun je beschouwen als een netwerk dat dat landschap overdekt, met knooppunten waarvandaan verschillende wegen vertrekken, wegen die telkens twee knooppunten met elkaar verbinden. Om in een punt de richting te bepalen kun je je bedienen van een classificatie, zoals die van Aristoteles of die van Bloom. Zo'n punt is, als het niet een beginpunt is, het antwoord op een bepaalde vraag. En een andere manier om een richting te zoeken kan ook zijn je af te vragen op welke vragen dat antwoord nog meer een antwoord is. Zo beweeg je je in feite terugwaarts, van het antwoord naar een vraag. Maar vaak is ook het gewoon herhalen van de vraag “Wat is het?”, met iedere keer een ander passend antwoord, ook heel effectief. Als je dat probeert zal blijken dat je daar heel lang mee door kunt gaan, en dat het soms zeer verrassende invalshoeken kan opleveren.

Door middel van metavragen ontstijgt je het niveau van de inhoudelijke vragen. Metavragen richten zich op het proces waarin de vragen een rol spelen. Je kunt ermee controleren of je niet voortdurend dezelfde kant opgaat, en je bepaalde aspecten helemaal laat liggen. Vraag je regelmatig af wat je probeert te realiseren en welke invalshoeken er nog te onderkennen zijn. Misschien moet je op een gegeven moment wel helemaal terugkeren naar het begin. Het gevaar van tunnelvisie ligt niet alleen in de rechtbank op de loer, maar in feite bij ieder onderzoek. Als je je onderzoek afrondt, moet je niet alleen tevreden zijn met het uiteindelijke antwoord dat die exercitie oplevert, maar ook met de gang van zaken. De breedte- en lengtedimensies kunnen worden verkend met behulp van speciale metavragen. Bij de breedte hoort de metavraag: “Wat kan ik hier nog meer bij vragen?”. En bij de lengte hoort de metavraag: “Brengt ons dit dichterbij een oplossing?”.

4. Vragen, vragen

Wat maakt jou tot jou?

- Wat maakt dat je die speciale configuratie van atomen die dit op dit moment leest, 'ik' kunt noemen, en een andere niet?
- Wie zou je zijn geweest als je een andere vader had gehad?
- Wie zou je zijn als je een andere moeder had gehad?
- Of als de Neanderthalers de dominante soort waren geweest, in plaats van de mensen die nu in Europa leven, de Cro Magnons?
- Zijn dit wel zinnige vragen?
- Bepalen uitsluitend jouw genen en wie je ouders zijn wie je bent?
- Ben je dan niet wie je bent dank zij je voorgaande ervaringen?
- Als je in een pleeggezin was opgegroeid, heel ergens anders dan nu het geval is, was je dan toch dezelfde persoon?
- Als jij nou vermoord zou worden, maar men zou erin slagen om iets te maken dat precies dezelfde atomen op precies dezelfde plaatsen zou hebben, zou dat dezelfde 'ik' zijn?
- Maar als de vermoorde 'jij' nou vervangen zou worden door een kloon die even oud is, maar die een normale levensloop heeft gehad, behalve dat heel zijn leven is ingericht om hem te laten beleven als wat jij hebt beleefd in dezelfde fase? Hij gedraagt zich hetzelfde, hij heeft dezelfde genen en niemand zal merken dat de originele 'jij' vermoord bent. Ben jij dat dan?
- Stel nu eens dat je een zwaar ongeluk zou krijgen dat tot een zekere dood zou leiden, als niet de chirurgen erin zouden slagen je hersens te transplanteren in het lichaam van iemand die door een ongeluk hersendood zou zijn geraakt. Zou dan dat wat jou tot jou maakt behouden blijven?
- Als je, wat God verhoede, nou eens een zware beroerte zou krijgen. Je hersens zijn zwaar beschadigd waardoor je karakter ingrijpend zou veranderen, zou je dan nog steeds dezelfde persoon zijn?
- Zouden we dan toch niet meer zijn dan een willekeurige verzameling eigenschappen, bepaald door de omstandigheden?
- Neem nu eens aan dat je terug zou kunnen gaan in de tijd, en dan dingen zou corrigeren die eerder fout zijn gegaan. Zou je daarmee het effect van die vroegere fouten op jouw persoonlijkheid kunnen herstellen, terwijl je toch dezelfde persoon zou zijn?
- Ben jij het geheel van je overtuigingen?
- Zo ja, waaraan moet je dan je identiteit ontleen als je bereid bent alles ter discussie te stellen?
- Is dat wat je zelf als je persoonlijkheid aanmerkt hetzelfde als je identiteit?
- Wat maakt dat mensen allemaal een ander beeld van jou kunnen hebben, terwijl ze het er toch over eens zijn dat jij jij bent?

Rede en emoties

- Kun je redelijk over emoties praten?

- Zijn emoties nog emotioneel als je ze analyseert?
- Kun je emoties in rationele termen beschrijven zonder aan hun essentie voorbij te gaan?
- Hebben emoties een eigen redelijkheid?
- Kun je emotionele reacties door rationele reacties vervangen?
- Verdraagt de rede een emotionele benadering?
 - Kun je emotioneel de rede verdedigen?
 - Hebben de emoties de rede iets te zeggen?
- Is het redelijk iets te willen?
 - Kan de rede initiatieven ontplooiën?
 - Waaraan kan de rede beweegredenen ontleen?
 - Hoe redelijk zijn waarde-oordelen?
- Als de rede in dienst staat van de emoties¹⁴, wat beheerst dan de emoties?
- Kunnen we zonder emoties?
- Zouden we als mens alleen vanuit de emoties kunnen leven?
- Waarom zou de rede de uiteindelijke zeggenschap moeten hebben?

De zin van geluk

- Wat is de zin van geluk?
- Is geluk exclusief menselijk?
 - Kunnen dieren ook gelukkig worden?
- Genot, zoals bij seks, dient een hoger doel, nl. voortplanting. Maar geldt dat ook voor geluk?
- Is het geluk er voor ons of zijn wij er voor het geluk? De katholieke catechismus zei: "We zijn op aarde om God te dienen en hier en hiernamaals gelukkig te zijn".
- Wat maakt geluk tot meer dan een onbereikbaar ideaal?
- Is er progressie mogelijk in het geluk?
 - Kan ik morgen gelukkiger zijn dan vandaag, en er dan hard aan werken om overmorgen nog gelukkiger te zijn?
- Als je volmaakt gelukkig bent, wat is er dan nog meer te doen?
- Kun je blijvend gelukkig zijn?
 - Is er zoiets als de eeuwige gelukzaligheid?
- Waarom beschouwen we ongeluk als iets uitzonderlijks?
 - Waarom is ongeluk niet alles overheersend?
- Kan een leven zonder geluk een zinvol leven zijn?

Wat is het nut van de mens?

- Wat maakt een mens tot mens?
 - Waarom worden zwaar geestelijk gehandicapten wel tot de mensheid gerekend en chimpansees en mogelijke intelligente robots niet?
 - Wat onderscheidt de mens als soort van andere diersoorten?
 - Verschillen mensen alleen kwantitatief (meer hersenen, genuanceerder taalgebruik) van andere soorten, of is er een kwalitatief onderscheid (het menselijk denkvermogen is fundamenteel anders dan dat van de andere dieren, de menselijke taal is niet te vergelijken met de communicatiemiddelen die de andere dieren gebruiken)?

- Als het verschil kwalitatief is, waar komt dat dan vandaan?
- Is het menselijke denkvermogen iets universeels, iets dat niet noodzakelijk aan mensen is gebonden, maar dat het specifiek menselijke overstijgt?
- Zo ja, waarom en waar komt dat dan vandaan?
- Hebben mensen een speciale rol te spelen in het geheel der dingen?
 - Wat zou die rol dan kunnen zijn?
 - En welke kwaliteiten maken ons dan uniek daarvoor geschikt?
 - Heeft de wereld om de een of andere reden misschien behoefte aan menselijk denkvermogen?
 - Zo ja, waarom manifesteert dat zich dan alleen op zo'n onbetekenend planeetje?
- Is de mens met zijn denkvermogen een schitterend toeval?
 - Zou onze rol dan die van commentator (reizang) kunnen zijn? Maar wat voor rol is dat dan? Voor wie / waarvoor is dan dat commentaar?
 - Of neemt de evolutie op aarde een andere wending door deze ontwikkeling, en zal die zich geleidelijk ook over het heelal uitbreiden¹⁵?

Wat is tijd?

Wat is dus de tijd? Wanneer maar niemand het me vraagt, weet ik het; wil ik het echter uitleggen aan iemand die het vraagt, dan weet ik het niet.
Aurelius Augustinus

- Volgens Einstein is er geen universele tijd, maar heeft iedere waarnemer zijn eigen tijd. Maar wat doet ie er dan mee?
- Er is een objectieve tijd, de tijd van de afspraken in je agenda, en er is een subjectieve tijd, de tijd waarover je je verwondert dat die nou al voorbij is, of die waaraan maar geen einde wil komen.
 - Wat is de relatie tussen beide?
 - En wat is de reden dat ze naast elkaar bestaan?
- Eigenlijk zijn er drie tijden, de verleden tijd, de toekomstige tijd en de tijd van het nu.
 - Wat bepaalt het nu-moment?
 - Hoe verhoudt zich dat tot die twee andere tijden?
 - Hoe lang duurt het nu?
 - Is het mogelijk dat iemand in het verleden leeft, of in de toekomst, maar niet in het nu?
 - En als je in het nu leeft, hoe ervaar je dan het verloop van de tijd?
- Waarom zou je de tijd niet terug kunnen draaien?
 - Is tijdreizen mogelijk?
 - Zou je de geschiedenis kunnen veranderen? En daardoor ook het heden?
 - Zou je de toekomst kunnen veranderen? Alleen al door in de toekomst te kijken verander je die.
 - Hoe zou je aan het ontstaan van tijdparadoxen kunnen ontsnappen?

De betekenis van betekenis

- Waar doen zich betekenissen voor?
 - Hebben alle dingen en alle standen van zaken een betekenis?

- Wordt een betekenis door de omstandigheden bepaald of hebben de dingen inherent een betekenis, los van de situatie waarin ze zich voordoen?
- Hoe universeel zijn betekenissen?
 - Zitten betekenissen in de dingen of worden ze enkel door mensen toegekend?
 - Kennen dieren ook betekenissen?
 - Hebben betekenissen alleen betekenis als ze in taal geformuleerd kunnen worden?
 - Zijn betekenissen persoonlijk, of gelden ze voor iedereen?
- Hoe worden betekenissen bepaald?
 - Wat doe ik, als ik ergens een betekenis aan toeken?
 - Meet ik het af aan (persoonlijke of algemeen menselijke) belangen?
 - Kunnen anderen mij betekenissen verschaffen?
 - Kunnen betekenissen worden verzonnen?
- Zijn betekenissen altijd gekoppeld aan bepaalde belangen of kunnen ze ook enkel conventioneel zijn?
- Als iets betekenisloos is, betekent dat dat het met een gerust hart genegeerd kan worden?

Wat is mooi?

- Is beauty really only skin deep? Zit schoonheid alleen aan de buitenkant?
 - Waarom bewonderen we standbeelden? Dat zijn toch niet meer dan stukken steen of brons met een bepaalde vorm.
- Is beauty really only in the eye of the beholder? Is schoonheid alleen een zaak van de beschouwer?
 - Maar waardoor komt het dan dat sommige fotomodellen en filmsterren algemeen bewonderd worden en anderen niet?
- Is schoonheid universeel?
 - In hoeverre valt erover te twisten?
 - Valt er een algemeen schoonheidsideaal te formuleren?
 - Valt schoonheid te meten (denk aan schoonheidswedstrijden)?
 - Valt het door middel van andere factoren te bepalen (lichaamsmaten, oog- en haarkleur, huidconditie)?
 - Welke dimensies kent het?
- Wat is het nut van schoonheid?
 - Mooi zijn heeft voordelen, maar waarom?
 - Is schoonheid misschien een indicatie van andere kwaliteiten? Denk aan zoiets als de pauwenstaart, waarmee een pauwenmannetje aangeeft dat hij fysiek fit is, wat hem aantrekkelijk maakt voor de wijfjes

Wat is waar?

- Bestaat er een waarheid los van de mens?
 - Kom je in de wereld waarheden tegen of zijn dat dingen die je zelf bepaalt?
 - Wat kan waar zijn: dingen, standen van zaken of uitspraken?
 - In welk opzicht is 'ware liefde' waar?
- Zijn er universele, algemeen geldende waarheden?
 - Of is iedere waarheid gekwalificeerd, d.w.z. dat hij afhankelijk is van bepaalde voorwaarden?

- Zijn er waarheden die gelden, onafhankelijk van alle andere waarheden, of moet je steeds waarheden tegen elkaar afwegen?
- Is waarheid allesoverheersend?
 - Hebben je waarheden invloed op je manier van leven?
 - Als ik iets 'waar' noem, legt dat mij dan bepaalde verplichtingen op, bijvoorbeeld die uitspraak te verdedigen tegen aanvallen van anderen?
 - Welk recht kan men aan de waarheid ontlenu?
 - Mag alles geofferd worden ter wille van de waarheid?
- Zijn er absolute waarheden, waarheden waaraan niet kan en niet mag getwijfeld worden?
 - Of moet je elke waarheid voortdurend waar maken, d.w.z. toetsen aan de werkelijkheid?
- Hoe kan men waarheden (her)kennen?

Het goede, het kwade en het juiste

- Streeft de wereld naar het goede?
 - Zo ja, waar komt het kwade dan vandaan?
- Als we ervan uitgaan dat we streven naar het goede, wat is dat goede dan?
 - Is goed zijn een doel op zich? Of heeft goedheid een bepaalde functie?
 - Heeft het enkel betrekking op je medemensen en op de menselijke samenleving, of heeft het een bredere betekenis?
 - Is goedheid misschien absoluut en onafhankelijk van (menselijke) waarderingsnormen?
 - Is goed ooit goed genoeg? Is het volmaakte bereikbaar?
 - Staan de andere kwaliteiten (waarheid, schoonheid) allemaal in dienst van het goede (Plato)?
 - Is er naast het goede ook een tegenkracht, het kwade, of is kwaad gewoon het ontbreken van het goede?

Een wereld waar alleen het goede heerst is natuurlijk een saaie wereld. Maar afgezien daarvan, waarom is dat niet het geval? Ik wil het beste voor mezelf en mijn medemensen. Als dat ook voor andere mensen geldt, waarom bereiken we dan niet de hemel op aarde? Wat maakt dat we in een wereld leven waarin mensen onverschillig/onwetend zijn en daarmee zichzelf schade berokkenen? Als je het evolutionair bekijkt of vanuit de ratio zou dat toch niet moeten. De evolutie levert de best aangepaste organismen, gegeven de leefomgeving, en de ratio streeft altijd naar de beste oplossing. Het kwade, het onvolmaakte is dus iets dat een verklaring vereist. Hier een paar mogelijke antwoorden op deze vragen:

- Dat is fundamenteel (fysisch) onmogelijk.
- We zijn misleid. Door wie of wat?
- Ons verstand laat ons in de steek. Maar waar hebben we dat dan voor?
- Onze emoties gaan met ons op de loop. Waartoe dienen dan die emoties?
- Alleen ik ben goed, de rest is slecht. Dat zou toch wel erg toevallig zijn.
- We leven in de beste van alle werelden, alleen beseffen we het niet¹⁶.

Literatuur

1. Ned Markosian, "The Paradox of the Question", *Analysis* 57 (1997), pp. 95-97.
2. Plato, "Apologie van Socrates"
3. Plato, "Meno", vertaling X. de Win, 1999
4. Aristoteles, "Categorieën"
5. Gottfried Wilhelm Leibniz, "Monadologie, of de beginselen der wijsbegeerte", Nederlandse vertaling: Kok Agora, pp. 31-32.
6. Francis Bacon, "Aphorisms", nr. 19, uit "Bacon: Plain Texts from Key Thinkers", Parma Books, Londen, 1998.
7. Immanuel Kant, "Kritik der reinen Vernunft"
8. Georg Wilhelm Friedrich Hegel, "Fenomenologie van de geest", Boom uitgeverij
9. John Langshaw Austin, "How to Do Things with Words", 1961.
10. Douglas Adams, "The Hitchhikers Guide to the Galaxy"
11. Thomas Nagel, "What Is It Like to be a Bat?"
12. Alain de Botton, "The Consolation of Philosophy"
13. James L. Adams, "Conceptual Blockbusting"
14. Joep Dohmen, "Je moet de wereld niet menselijker maken dan hij is", *Filosofie Magazine*, no. 7, 1999
15. Frank J. Tipler, "De fysica van de onsterfelijkheid", Anthos, 1996
16. Gottfried Wilhelm Leibniz, "Monadologie"
17. Zie: <http://www.teachers.ash.org.au/researchskills/Question.htm>